

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Analyse af bygherrens tilgang til tilgængelighed og universelt design i byggeriet

Grangaard, Sidse

Publication date:
2018

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Grangaard, S. (2018). *Analyse af bygherrens tilgang til tilgængelighed og universelt design i byggeriet*. Polyteknisk Boghandel og Forlag. Forskning i det byggede miljø, SBi Bind 2018 Nr. 02

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

SBI 2018:02

Analyse af bygherrens tilgang til
tilgængelighed og universelt design i byggeriet

Analyse af bygherrens tilgang til tilgængelighed og universelt design i byggeriet

Sidse Grangaard

Titel	Analyse af bygherrens tilgang til tilgængelighed og universelt design i byggeriet
Serietitel	SBi 2018:02
Udgave	1. udgave
Udgivelsesår	2018
Forfatter	Sidse Grangaard
Fagfælle- bedømmelse	Siri Nørve
Sprog	Dansk
Sidetal	62
Litteratur- henvisninger	Side 57
Emneord	Brugerforståelse, bygherre, bygningsreglement, tilgængelighed, universelt design, værdiskabelse
ISBN	978-87-93585-09-6
Omslagsfoto	Mærsk Tårnet, Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet (Foto: Sidse Grangaard)
Udgiver	Polyteknisk Boghandel og Forlag ApS Anker Engelunds Vej 1, 2800 Kongens Lyngby

Udgivet i samarbejde med Statens Byggeforskningsinstitut (SBI), Aalborg Universitet København

Der gøres opmærksom på, at denne publikation er omfattet af ophavsretsloven

Indholdsfortegnelse

Forord	4
Sammenfatning	5
Bygherrens praksis; forståelsen af tilgængelighed og indsatser	5
Bygherrens oplevelse	6
Refleksion	7
Indledning	8
Formål	8
Det ved vi allerede om bygherrerne	10
Efterlevelse – fokus, økonomi og ejerforhold	10
Brugerforståelse	12
Engagerede bygherrer med et særligt fokus	13
Opsummering på viden om bygherrerne	14
Metode	15
Kvalitative interviews	15
Afholdelse af interviews	17
Oversigt over informanterne	18
Projektets faser og aktiviteter	19
Refleksion over metoden og forløbet	19
Bygherrens praksis omkring tilgængelighed/ universelt design	21
Introduktion til bygherrens rolle og faserne i et byggeri	21
Bygherrens forståelse af tilgængelighed	22
Indsats for at sikre tilgængelighed	29
Bygherrens oplevelse	36
Tilgængelighed og universelt design i markedet	36
Barrierer og muligheder	38
Konklusion og refleksion	43
Bygherrens praksis og oplevelser	43
Refleksion	44
Litteraturliste	57
Bilag 1	59
Bilag 2	61

Forord

SBi varetager forskning, uddannelse og forskningsbaseret rådgivning inden for universelt design og tilgængelighed til byggeri og bygningsnære udearealer.

Tidligere myndighedsprojekter, som SBi har udført for Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen på dette område, har overvejende beskæftiget sig med temaer knyttet til regulering. I de projekter, som har handlet om design-og byggeprocessen i relation til regulering, myndighedsbehandling og efterlevelse af lovgivningen, har rådgivernes vinkel været i centrum. Rådgivernes rolle i processen kan ikke isoleres fra helheden. For bag ethvert byggeprojekt står en bygherre, som udover at tage initiativ til opførelsen også spiller en rolle undervejs i design-og byggeprocessen. Nærværende projekt har gjort det muligt at udforske denne vigtige rolle i en analyse af bygherrens tilgang til tilgængelighed og universelt design.

Seniorforsker, ph.d. og arkitekt maa. Sidse Grangaard har forestået indsamling af empiri, analyse og udarbejdelse af rapporten.

SBi takker alle de medvirkende bygherreorganisationer for at stille op til interviews. Endelig takker SBi fhv. forsker ved By- og regionforskningsinstituttet NIBR i Norge Siri Nørve for fagfællebedømmelse af rapporten.

Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen har rekvireret rapporten som en del af SBi's myndighedsopgaver inden for universelt design og tilgængelighed i satspuljeperioden 2014-2017.

Herefter er den godkendte rapport blevet udbygget med et afsnit om metoden og et afsnit om funktionsbaserede tilgængelighedskrav i refleksionsdelen.

Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet København
By, Bolig og Ejendom
Juni 2018

Hans Thor Andersen
Forskningschef

Sammenfatning

Tidligere myndighedsprojekter, som SBI har udført for Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen på universelt design og tilgængelighedsområdet, har overvejende beskæftiget sig med forhold omkring lovgivning, myndighedsbehandling og efterlevelse af Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser. I den forbindelse har rådgivernes vinkel været i centrum, blandt andet i "Analyse af de gældende regler om tilgængelighed i Bygningsreglementet" (Grangaard et al, 2016a). Nærværende projekt har gjort det muligt at udforske endnu en del af byggekæden i form af en analyse af bygherrens tilgang til tilgængelighed og universelt design.

Empirisk bygger undersøgelsen på 15 kvalitative interviews med forskellige professionelle bygherrer med en portefølje, der varierer i forhold til bygningstyper, størrelse og geografisk placering. De fleste af bygherreorganisationerne fungerer som bygherre for byggeprojekter fra øvrige enheder i moderorganisationen, som i denne rapport omtales som bestillerenheder. Interviewene er blevet suppleret med to kvalitative interviews med to bygherrer fra det tidligere projekt om "Analyse af de gældende regler om tilgængelighed i Bygningsreglementet".

Sammenfatningen fokuserer indledningsvist på at præsentere bygherrernes praksis omkring tilgængelighed og universelt design opdelt i deres forståelse og dernæst deres indsats for at sikre tilgængelighed. Herefter følger bygherrernes oplevelse af marked og tanker omkring både økonomi og et højere tilgængelighedsniveau. Til sidst følger en opsummering på analysens refleksioner over temaer, der har været gennemgående i det empiriske materiale.

Bygherrens praksis; forståelsen af tilgængelighed og indsatser

Forståelsen af tilgængelighed defineres af Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser, som spillede en signifikant rolle hos bygherrerne, i og med at alle vælger lovgivningens tilgængelighedsniveau som det ønskede niveau i projekterne. Til trods for kritikpunkter omkring fraværet af mangfoldighed på brugersiden i lovgivningen udfordrer bygherrerne tilsyneladende ikke ambitionsniveauet i egne projekter. Bortset fra én bygherre, der har indarbejdet tilgængelighed i en designmanual, og en anden, som har udarbejdet en tilgængelighedsvejledning, er der ingen af bygherrerne, der opererede med en form for pejlemærke, når det gælder tilgængelighed eksempelvis i form af en tilgængelighedspolitik.

Tilgængelighed er det begreb, som bliver anvendt af alle bygherrerne, men der er også nogle bygherrer, der på baggrund af besøg i Danske Handicaporganisationers Hus har fundet inspiration i begreberne ligeværdighed og universelt design. Bortset fra et fokus på ligeværdighed, vidner interviewene ikke om, at bygherrerne beskæftiger sig med intentionen bag Bygningsreglementets tilgængelighedskrav i forhold til brugerbehov og inklusion.

Blandt de adspurgte bygherrer er der generelt en mangfoldig brugerforståelse til stede, hvor man er opmærksom på, at selvom der ikke er lokaliseret

et behov i dag for tilgængelighed, kan det komme i morgen. De fleste bygherreorganisationer er karakteriseret ved, at de skal forholde sig til en bestillerenhed i deres egen organisation, som tager sig af behovsafdekningen. Bygherren har tilsyneladende ikke altid en rolle, som giver anledning til at udfordre bestillerenheden. Fraværet af en politik og en procedure bidrager måske ovenikøbet hertil.

Når det kommer til bygherrerens praksis omkring en indsats for at sikre tilgængelighed i de endelige og færdige løsninger, er den varieret. De færreste bygherrer foretager sig noget i forbindelse med den udførende fase, antageligvis fordi opgaven er uddelegeret til rådgiverne. Flere skriver tilgængelighed ind i programmet, nogle vælger også at følge op undervejs, andre forventer, at myndighedsbehandlingen fanger problemerne. Flere peger på, at de hurtigt får tilbagemeldinger fra brugerne og driftsafdelingen, hvis der opstår problemer i bygningerne. Hver dag bliver derfor betragtet som en test af kvaliteten.

Hos de forskellige bygherrer eksisterer der tilsyneladende ikke nogen form for evaluering af, hvilke indsatser, aktiviteter og redskaber der virker. Det var tydeligt, at bygherrerne finder, at kompetenceniveauet hos rådgiverne varierer og i mange tilfælde ikke er højt nok. Samtidig er der en bevidsthed hos flere bygherrer om, at de også godt selv kan blive bedre. De finder det endvidere inspirerende, når vi under samtalen taler om eksempler på universelt design samt mulige redskaber og aktiviteter til at understøtte kvaliteten af det færdige resultat. Antageligvis er de ikke bevidste om, hvilke muligheder der ligger foran dem inden for fagfeltet tilgængelighed og universelt design. Det hænger antageligvis sammen med, at stort set ingen af bygherrerne har valgt at sikre sig denne kompetence inden for fagfeltet i deres egen organisation.

Tilsvarende fraværet af en tilgængelighedspolitik er der ej heller blandt bygherrerne nogen, som har en fast holdning eller procedure i forhold til de eksisterende bygninger og en fremtidssikring af dem. I stedet arbejder man med at etablere tilgængelighed, når behovet opstår, eller når man alligevel er i gang med en ombygning. Tilgængelighed og universelt design optræder derfor ikke som en 'driver' for fremtidssikringen, men snarere som et biprodukt.

Bygherrens oplevelse

En efterspørgsel på tilgængelighed og universelt design er flest bygherrer enige om at lokalisere fra gruppen af ældre. Det gælder både bolig, faciliteter til fritid – og ikke mindst i forbindelse med rejser. Beboerne vil gerne have mulighed for at kunne blive i samme bebyggelse, selvom de bliver ældre og deres behov ændrer sig.

Tilsyneladende er der blandt bygherrerne en bevidsthed om tilgængelighed som en norm, man gerne vil opnå. Men man har antageligvis ikke fundet ud af, hvordan værdien vil eller skal vise sig. Det betyder, at tilgængelighed og universelt design betragtes som kvaliteter ved byggeriet, der skaber værdi, men primært på et teoretisk plan.

Det er tydeligt, at økonomi spiller en stor rolle i byggeprojekterne. Hos størstedelen af bygherrerne bliver der ikke brugt penge på noget, der ligger ud over Bygningsreglementet. En bygherre har valgt at få sine bygninger certificeret i bæredygtighedsordningen DGNB og mener ikke, at det er fordyrende bortset fra selve certificeringen. Eftersom de færreste af bygherrerne har udført arbejdet analyser og beregninger af udgiften til tilgængelighedstiltag, er der

åbenbart heller ingen, der har spurgt sig selv, om det er muligt at gribe projekterne an på en anden måde inden for det samme budget.

Størstedelen af bygherrerne ser positivt på et højere tilgængelighedsniveau end det, som praktiseres i dag. I den forbindelse finder de, at det er yderst vigtigt, at en sådan udvikling drives af lovgivningen, ellers vil tilgængeligheden ikke blive prioriteret, da økonomi betragtes som den største barriere for et højere tilgængelighedsniveau. Derudover peger flere bygherrer på, at viden, gode eksempler, 'mind-set'/holdning er nødvendige for at understøtte og kvalificere udviklingen mod et højere niveau.

Refleksion

Undersøgelsen har vist, at der på området tilgængelighed og universelt design er en udvikling i gang flere steder. Alligevel efterlyses et vidensløft af hele branchen, samtidig som bygherrernes indsats er meget varieret. Hvordan kommer vi videre herfra? Skal man vente og se, hvad der sker, eller er der behov for aktivt at iværksætte nye tiltag, der kan fremme universelt design? Refleksionen over temaer lovgivning, funktionsbaserede krav, værdiskabelse, viden og bygherrens egen rolle peger samlet på, at bygherrerne faktisk ikke får udnyttet sin rolle godt nok og står over for et stort udviklingspotentiale, hvis de involverer sig. De skal ikke stå alene, men komplementeres eksempelvis med et højt kompetenceniveau på rådgiversiden. Opmærksomhed og arbejde med værdiskabelse, egne bidrag til vidensproduktionen, en tættere relation til behovsafdekning og deltagelse i udviklingsprojekter kunne være tiltag, der kan bidrage til en udvikling af feltet tilgængelighed og universelt design.

Refleksionen over denne og tidligere undersøgelser peger på samme tendens i alle led i byggekæden. Alle siger det rigtige, men ingen tager området så alvorligt, at det virkelig prioriteres. I stedet spilles bolden over på den modsatte side, idet bygherrerne efterlyser kompetence hos rådgiverne, og rådgiverne efterlyser kompetence hos bygherrerne.

En forandring kunne tage udgangspunkt i en kobling af brugerforståelse og de fysiske rammers betydning for inklusion. Et andet bud er en forandring drevet af lovgivningen med indførelse af funktionsbaserede tilgængelighedskrav i Bygningsreglementet. Refleksionen peger bl.a. på, at et sådan skift vil kræve omfattende viden om brugernes behov og stiller spørgsmålet, om man kan forestille sig, at bygherren deltager aktivt i udarbejdelsen af en tilgængelighedsstrategi for de enkelte projekter.

Indledning

Bygningsreglementet stiller krav om tilgængelighed ved nybyggeri og ombygninger. Ansvar for efterlevelsen af tilgængelighedskravene placeres i den danske byggelovgivning hos bygherre/bygherreorganisation.

SBI's forskning viser, at når bygherren er særligt opmærksom på, eller særlig ambitiøs med hensyn til tilgængelighed/universelt design, resulterer det i et færdigt byggeri med en høj grad af tilgængelighed grundet efterlevelsen af Bygningsreglementets krav eller et højere niveau end Bygningsreglementet foreskriver (Grangaard og Ryhl, 2016b; Ryhl og Frandsen, 2016). Samtidig peger forskningen også på den omvendte tematik. For når bygherren ikke prioriterer tilgængelighed eller er uvidende om ansvaret, er resultatet oftere manglende tilgængelighed, hvor kravene ikke efterleves (Frandsen et al, 2012).

En tidligere sammenligning af efterlevelsen af Bygningsreglementets tilgængelighedskrav i offentligt ejede nybyggede projekter og privatejede nybyggede projekter peger på, at det har større betydning, hvilken bygningskategori/typologi der er tale om, end hvorvidt bygherren er privat eller offentlig (Frandsen og Pedersen, ikke publiceret). Årsagen til bygherrens eventuelle manglende prioritering af tilgængelighed er ukendt. Tidligere gennemførte projekter har ikke fokuseret på bygherreledet i byggekæden i forbindelse med universelt design. Adspurgte rådgivere har i et tidligere projekt efterspurgt en større bevidsthed hos bygherren om tilgængelighed ift. kvalitetsniveau - men også viden om konsekvenserne af et givent kvalitetsniveau (Grangaard et al, 2016a).

Formål

Det er projektets formål at undersøge den professionelle bygherres tilgang til tilgængelighed/universelt design. I den forbindelse fokuseres på bygherrens praksis og bygherrens oplevelse af markedet samt oplevelse af barrierer og muligheder ved tilgængelighed/universelt design.

En dimension af bygherrens praksis handler om bygherrens forståelse af tilgængelighed, og der fokuseres i dette projekt på:

- holdning til fagfeltet tilgængelighed/universelt design
- holdning til lovkravene
- forståelsen af brugerne, bygningskategorierne og designløsningerne

Dette behandles i afsnittet *Bygherrens forståelse af tilgængelighed*.

En anden dimension af bygherrens praksis omhandler, hvordan tilgangen til tilgængelighed/universelt design praktiseres. Fokus er på den indsats, bygherren lægger for dagen for at sikre tilgængelighed og universelt design i de endelige byggerier, samt hvorvidt de opererer med en fremtidssikring af deres byggerier, når det gælder tilgængelighed og universelt design. Denne del behandles i afsnittet *Indsats for at sikre tilgængelighed*.

Bygherrens praksis kan ikke isoleres fra det marked, de agerer i. Derfor handler dette projekt også om bygherrens oplevelse af markedet med hen- syn til udbud og efterspørgsel på tilgængelighed/universelt design samt til- gængelighedens/universelt designs værdiskabende rolle. Denne del be- handles i afsnittet *Tilgængelighed og universelt design i markedet*.

Projektet beskæftiger sig ligeledes med bygherrens oplevelse af de økono- miske sider af tilgængelighed/universelt design, samt hvorvidt der skal stiles mod en højere grad af tilgængelighed/universelt design i det byggede miljø i fremtiden, og hvad det vil kræve at nå et højere tilgængelighedsniveau. Denne del behandles i afsnittet *Barrierer og muligheder*.

Det ved vi allerede om bygherrerne

Denne del af rapporten gennemgår, hvad tidligere SBI-studier hidtil har af-dækket omkring bygherresidens tilgang til tilgængelighed og universelt design. Når denne gennemgang er indarbejdet i rapporten, skyldes det ønsket om at få skabt et overblik over, hvad vi allerede ved, og dermed en mulighed for at pege på, hvad vi endnu ikke har dokumenteret.

Med udgangspunkt i tematikken omkring efterlevelse af Bygningsreglementets krav handler første del om bygherrens fokus på tilgængelighed samt ejerforhold og økonomi. Herefter følger en del om bygherrens forståelse af brugerne og dernæst bygherrens engagement i projekterne.

Efterlevelse – fokus, økonomi og ejerforhold

Manglende viden og prioritering optræder som hovedårsagen, når nybyggeri ikke overholder Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser (Frandsen et al, 2012). I ti byggerier beskæftiger undersøgelsen sig med, hvor i processen der sker tab af tilgængelighed. Her kortlægges efterlevelsen af Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser i byggeprocessens faser ifm. myndighedsprojekt henholdsvis ved 1) ansøgning om byggetilladelse 2) udstedelse af byggetilladelse og 3) det færdige projekt efter aflevering og indflytning. Resultatet er en afdækning af, at der er problemer med efterlevelsen i alle faser. Det gælder i høj grad tilgængelighedsbestemmelser relateret til synsnedsættelse i udearealer og elevatorer.

Samme undersøgelse omfatter desuden kvalitative interviews med de involverede parter i fem af de ti cases angående fire af byggeprocessens faser; byggeprogram og kravspecifikation, myndighedsprojekt, byggetilladelse og projektering. Disse interviews viser, at ingen af såvel de offentlige som de private bygherrer har rutiner eller procedurer omkring det at sikre efterlevelse af tilgængelighedsbestemmelserne (ibid.).

Varierende fokus og viden blandt bygherrerne

De adspurgte arkitekter (Frandsen et al, 2012) oplever, at bygherrens fokus på tilgængelighed bliver bestemmende for deres fokus, og hvorvidt tilgængelighedsniveauet skal række ud over Bygningsreglementets niveau. Selvom der var arkitekter, der havde oplevet, at bygherren ikke fandt Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser nødvendige, var det deres oplevelse, at det ikke var vanskeligt at indarbejde dem i projekteringen (ibid.). I en anden undersøgelse efterlyser rådgiverne en større bevidsthed omkring tilgængelighed og dermed også et højere vidensniveau hos bygherrerne. Det gælder i særlig grad viden om de forskellige kvalitetsniveauer eksempelvis SBi-anvisningernes A, B og C-niveauer og om betydningen af et givent kvalitetsniveau for bygningen. Det var oplevelsen, at det gav bagslag senere i processen, hvis ikke kvalitetsniveauet var defineret fra start – og det i særdeleshed i forbindelse med totalentrepriser. Ikke blot er det vanskeligt at opgradere undervejs, men det er også problematisk, hvis bygherre pr. automatik indarbejder den frivillige danske standard DS 3028¹ uden at kende konsekvenserne og uden reelt at ønske dette niveau. Det er endvidere ikke alle

¹ DS 3028 har i snart 10 år ikke været opdateret, og derfor forældet på visse punkter.

bygherrer, der får god nok rådgivning omkring kvalitetsniveau fra deres bygherrerådgiver, som gør dem i stand til at stille de rigtige krav. I tillæg oplever offentlige bygherrer, at kvaliteten af den generelle rådgivning, de får fra rådgiverne, ikke er høj nok (Grangaard et al, 2016a).

Der er forskel på bygherrernes tilgang til at beskæftige sig med tilgængelighed og dermed også det generelle vidensniveau på området (Frandsen et al, 2012). En bygherre overlader det udelukkende til rådgiverne, mens andre har oparbejdet erfaring og viden gennem tiden, samtidig med at der trækkes på et netværk af specialister og brugerrepræsentanter. Samlet set efterspørger bygherrerne selv en nem adgang til information om tilgængelighed og gode eksempler herpå (ibid.).

Undersøgelsen af, hvor i processen der sker tab af tilgængelighed (Frandsen et al, 2012), afdækker et større fokus på tilgængelighed hos de offentlige bygherrer end hos de private. Dette fokus kommer til udtryk ved, at de har ansat medarbejdere, der har tilgængelighed som en særlig faglig kompetence, og har udarbejdet standarder for tilgængelighedsniveauet. Derfor antyder kortlægningen en mulig sammenhæng mellem ejerforhold og efterlevelse (ibid.). Et eksempel på en bygherre, der har sikret sig en kompetence på tilgængelighedsfeltet er Aalborg Kommune (Grangaard og Pedersen, 2014). Den kommunale tilgængelighedsrådgivers input og opfølgning får betydning for både efterlevelsen af Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelserne, men også for arbejdet med et højere tilgængelighedsniveau i ombygningen af Nordkraft fra elværk til et center for kultur og fritid, idet viden og dialog i processen spiller en stor rolle. Viden omhandler både opmærksomhed på Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser, men også specifik viden om brugerbehov. Denne viden gør det muligt at tale om, hvad løsningerne skal kunne, og rammen omkring dialogen bliver funktionen. Dermed optræder kravet til en løsning som et funktionsbaseret krav frem for et målkrav (ibid.).

Økonomi

Blandt de adspurgte bygherrer (Frandsen et al, 2012), er der en enstemmig holdning til, at lovgivningens tilgængelighedsbestemmelser skal overholdes. Alligevel ser man forskelligt på tilgængeligheden, når det kommer til økonomi. En bygherre mener ikke, at man kan tale om, at Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser er fordyrende, mens en anden udtaler, at det ville være billigere at bygge uden dem. Men samtidig optræder der også et vist forbehold, og det kan betyde, at de ønsker at prioritere mellem kravene eller afvente et behov for så senere at justere eller tilføje en fuld tilgængelig løsning. Flere peger på, at etablering af tilgængelighed i forbindelse med renovering er dyrt (ibid.).

Funktion spiller en større rolle end ejerforhold

Efterfølgende blev der i SBI-regi udarbejdet en supplerende undersøgelse af henholdsvis ti offentligt og ti privat ejede bygninger² omhandlende 1) børneinstitutioner 2) uddannelsesinstitutioner 3) kontor og administration og deres efterlevelse af Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser i BR08 og BR10 (Frandsen og Pedersen, ikke publiceret).

Undersøgelsen viser ingen markante forskelle på, i hvor høj grad at tilgængelighedsbestemmelserne efterleves ved de to forskellige ejerformer. For de offentlige ejede bygninger er efterlevelseshøjden lidt højere – på 81,8 % mod 77,9 % blandt de privat ejede bygninger.

² Undersøgelsen omfatter 20 bygninger, hvor af de 10 blev undersøgt i (Frandsen et al, 2012).

Derimod viser der sig en sammenhæng mellem den funktion, en bygning rummer, og efterlevelsen af Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser samt eventuelt valg af et højere tilgængelighedsniveau. Efterlevelsesprocenten er mindre i bygninger med en funktion primært rettet mod børn og unge. Her er forskellen endvidere større mellem privat ejede og offentligt ejede, henholdsvis 46-65% og 67-75%.

Et eksempel på førstnævnte tematik er bestemmelsen om, at "et passende antal parkeringspladser udformes, så de kan anvendes af personer med handicap" [BR10, 2.4.2]. I bygninger der indeholder en funktion, som retter sig mod en bredere offentlighed, efterleves bestemmelsen om denne type af parkeringspladser. Eksempler herpå er biograf, varehus, supermarked, motel, borgerservice og rådhus. Et eksempel på et højere tilgængelighedsniveau omhandler etablering af elevator i bygninger, hvor der ikke stilles et krav i Bygningsreglementet, men hvor bygningerne retter sig mod en bred offentlighed (ibid.).

Brugerforståelse

Forståelsen af, hvilke brugere der vil bruge en bygning, får betydning for den måde, som bygningen anskues på og dermed fokus på de behov, den skal kunne imødekomme. Undersøgelsen af, hvor i processen, der sker tab af tilgængelighed (Frandsen et al, 2012) viser, at hvis behovene for en bestemt type tilgængelighedstiltag ikke er til stede, er der bygherrer, som vælger at se bort fra pågældende tilgængelighedsbestemmelse og i stedet udskyde implementeringen af tiltaget til et senere tidspunkt, hvis behovet dukker op. Det gælder forhold omkring niveaufri personaleindgang, teleslynge og tiltag rettet mod synsnedsættelse. Når der ikke umiddelbart er brugere til det pågældende tilgængelighedstiltag, fremstår det mindre relevant. I en af casesene, en bankfilial, var det vigtigt for bygherren, at alle kunder skulle kunne komme ind i banken, men der var ingen fokus på at etablere niveaufri adgang for de ansatte, selvom det var et lovkrav (ibid.).

Tilsyneladende er der en større opmærksomhed på at skabe tilgængelige adgangsforhold i bygninger, som henvender sig til en bred offentlighed; borgere eller kunder. Frandsen og Pedersen stiller spørgsmålet om, hvorvidt den tætte relation mellem en bygnings funktion og det brugerperspektiv, der pr. automatik er knyttet dertil, bremser eller tilslører opmærksomheden på diversiteten af bygningens øvrige brugere. I forbindelse med bygninger til børn og unge, tyder det på, at man ikke er opmærksom på de øvrige brugere; personale, forældre og bedsteforældre, og at de faktisk kunne have brug for tilgængelighed. Tilsvarende er der i andre bygninger opmærksomhed på kundernes behov, men man forestiller sig ikke, at en ansat kunne have brug for tilgængelighed (Frandsen og Pedersen, ikke publiceret).

Samme forestilling omkring forskelle på ansatte og kunder/publikum i relation til frontstage og backstage i bygninger med offentlig adgang optræder også hos rådgiverne, hvor man primært fokuserer på at skabe et højt tilgængelighedsniveau der, hvor publikum færdes, uden at have samme opmærksomhed på tilgængelighed i forbindelse med arealer for de ansatte. Man ser endvidere blandt rådgiverne en klientorienteret opfattelse af personer med en funktionsnedsættelse frem for en medborgerorienteret opfattelse. For der er et naturligt fokus på tilgængelighed i udformningen af hospitaler og plejecentre, ligesom en tegnestue i forbindelse med en uddannelsesinstitution fortæller, at der jo er tale om unge mennesker og ikke et hospital - og derfor ikke brug for så meget tilgængelighed (Grangaard et al, 2016a). At ansatte

på en skole eller pårørende kunne have brug for tilgængelighed, er tilsyneladende ikke altid en del af brugerbilledet. Eksempelvis ikke når en arkitekt ønsker en større differentiering omkring, hvornår der stilles krav, og i den forbindelse stiller spørgsmål ved behovet for tilgængelighed i forbindelse med designet af en teknisk skole, fordi skolen i sin 50-årige levetid aldrig har haft en elev med en funktionsnedsættelse (Grangaard og Ginnerup, 2014). Samme klient- eller publikumsorienterede opfattelse eksisterer også inden for hotelbranchen, hvor nogle hoteller ikke forestiller sig, at deres business-kunder kan have behov for et tilgængeligt hotelværelse (Grangaard et al, 2016b).

Hvis bygherren ikke selv kan forestille sig ansatte med en funktionsnedsættelse som i eksemplet med banken, kan man måske ikke fortænke rådgiverbranchen i blot at følge trop, men modsat kunne de netop udfordre bygherrens brugerforståelsen frem for blot at reproducere bygherrens brugerforståelsen i den fysiske bygning.

Engagerede bygherrer med et særligt fokus

Evalueringerne af Handicaporganisationernes hus (Ryhl og Frandsen, 2016) og af sportscenteret Vandhalla på Egmont højskolen (Grangaard og Ryhl, 2016a) peger på, at bygherren spiller en meget vigtig rolle i forhold til at få fastlagt et højt ambitionsniveau og dermed få skabt et stort fokus på tilgængelighed og universelt design. De to evalueringer vidner om, at selv med en ambitiøs bygherre er der også andre forhold, som spiller ind og får betydning for resultatet. Forhold som måske først står klart, når projektet er afsluttet og evalueret.

Vandhalla kan betragtes som et førstegenerations eksempel på universelt design. Førstegeneration anvendes som begreb til at karakterisere en generation af pionerer inden for universelt design. Første generation, som vi ser hos Vandhalla baserer sig på lidt tilfældig viden omkring brugerne, de sanse- og sociale aspekter af universelt design, men projektet forsøger faktisk at arbejde arkitektonisk med universelt design fra start (Grangaard og Ryhl, 2016b). Begrebet førstegeneration er også relevant i forbindelse med Handicaporganisationernes hus. For selvom der her var fokus på at skabe en holdningsændring hos byggeriets aktører med afholdelse af et obligatorisk kursus for alle de inviterede teams, peger evalueringen på, at det i programmet ønskede rum for innovation og nytænkning aldrig blev skabt. Dette forhold kan igen ikke isoleres fra en høj prioritet omkring økonomi, hvor det var målet at vise, at tilgængelighed ikke behøver at koste ekstra. Udover at ændre holdninger havde projektet også en målsætning om at hæve kompetence- og vidensniveauet hos de involverede aktører gennem at prioritere en vidensopbyggende indsats. Men som i Vandhalla er projektets vidensindsamling sporadisk. Den baserer sig på få brugerrepræsentanter og dermed få personbårne erfaringer, ligesom forskning på feltet ikke inddrages (Ryhl og Frandsen, 2016).

Bygherren bag Vandhalla karakteriseres som en ildsjæl, der får formidlet noget af sin egen viden på en måde, så den fremstår som en øjenåbner hos konkurrencedeltagerne (Grangaard 2016), og så der skabes en forståelse og et engagement hos dem, som konkurrenceprogrammet ikke evner at få frem. Konkurrenceprogrammet, formuleret af bygherrerådgiveren, opererer med tilgængelighed for alle handicapgrupper, men er tydeligvis udarbejdet på baggrund af et sparsomt vidensniveau hos bygherrerådgiveren; en direkte gengivelse af tekst fra mærkningsordningen God Adgangs hjemmeside.

Bygherren har dog primært fokus på forhold for personer med bevægelses-handicap frem for alle typer af funktionsnedsættelser, men bliver antageligvis ej heller udfordret af bygherrerådgiverne undervejs (Grangaard og Ryhl, 2016a). Selvom ambitionerne er til stede, er der forhold, der skal spille med, for at potentialet ved en ambitiøs bygherre udnyttes fuldt ud. Viden er her en vigtig faktor.

Opsummering på viden om bygherrerne

Som beskrevet i indledningen, har ikke alle SBI-studierne beskæftiget sig decideret med bygherre-leddet i forbindelse med tilgængelighed og universelt design. Alligevel ser vi indikationer af hypotetisk karakter relateret til bygherren:

- Ingen bygherrer har defineret en rutine omkring en indsats for at sikre tilgængelighed i deres projekter
- Bygherren må gå forrest, hvis ambitionen er et større fokus på tilgængelighed
- Et højt ambitionsniveau skal følges af et højt vidensniveau for at blive indfriet, og her spiller brugerforståelsen en rolle

Der er tale om områder, som vi ikke ved noget om eller kun ved lidt om. Det gælder bygherrernes holdning til og forståelse af tilgængelighed og universelt design, brugerforståelse samt deres holdning til lovgivningen i dag og i fremtiden. Bygherrernes praksis kendes ej heller, deres måde at gribe tilgængeligheden an på i projekterne eksempelvis med hensyn til behovsaf-dækning samt deres indsats for at sikre et bygget miljø, som er tilgængeligt. Det gælder tillige det økonomiske aspekt af tilgængeligheden, samtidig som ingen af de tidligere studier har beskæftiget sig med det marked, som bygherrerne agerer i med hensyn til udbud og efterspørgsel. Indeværende rapport vil give et svar på disse temaer på baggrund af det empiriske materiale.

Metode

I dette afsnit beskrives indledningsvist en begrundelse for valg af metode og strategien samt kriterierne bag udvælgelsen af informanterne. Dernæst følger en gennemgang af forløbet og en opstilling af gennemførte interviews. Metoden og undersøgelsesdesignet evalueres afslutningsvist.

Kvalitative interviews

En faggruppes tilgang til et fagfelt omhandler både holdninger, oplevelser og en praksis, der udfolder sig i tid og rum; eksempelvis på en tegnestue, til møder hos kunder, til møder på byggepladsen etc. over en periode. Etnografisk feltarbejde, som man ser det hos Cuff, der har studeret, hvorledes arkitekter praktiserer deres metier (Cuff, 1991), er en oplagt metode til studiet af en praksis, men også meget omfattende, fordi den kræver tilstedeværelse i de forskellige situationer, som den pågældende faggruppe indgår i. Grundet projektets økonomiske ramme blev det kvalitative interview derfor valgt om metodisk redskab til at indsamle udsagn om, hvorledes hver enkel bygherreorganisation praktiserer tilgængelighed og universelt design.

Et forskningsinterview kan karakteriseres som en professionel samtale. Med fremhævelsen af *inter* og *view*, kan det beskrives, at resultatet er konstruktionen af viden, som opstår i interaktionen mellem interviewer og interviewperson. Der er tillige tale om udveksling af synspunkter (Kvale et al., 2015). Ved feltarbejdet var det målet at få indsamlet og udvekslet synspunkter fra bygherrerne.

Fokus var på, at få hver interviewperson til at udtrykke sig med egne ord om deres praksis (Spradley, 1979) i form af de ord og begreber, som er kendetegnet for deres arbejde som bygherre. Udvekslingen skal ikke opfattes således, at ord blev lagt i munden på interviewpersonen. Derimod var formålet, at få hver interviewperson til at forholde sig til bestemte tematikker, og de kan indeholde begreber, som er fremmede og må forklares. Det viste sig at være tilfældet med begrebet universelt design.

Informationsorienteret udvælgelsesstrategi

Strategien for udvælgelse af informanter har været informationsorienteret (Flyvbjerg, 2006), idet formålet har været at tilvejebringe mest mulig information om et specifikt fænomen, her bygherrens tilgang til universelt design og tilgængelighed. Samtidig har fokus været på at opnå maksimal variation. Et tidligere projekt (Frandsen og Pedersen, ikke publiceret) har vist, at forskelle i efterlevelsen af tilgængelighedskravene snarere handler om bygningens funktion end ejerforholdene. Tilsvarende kunne man forestille sig var gældende i forbindelse med tilgangen til tilgængelighed og universelt design. Det har været antagelsen, at en maksimal variation kunne give adgang til forskellige tilgange til samt vinkler på universelt design og tilgængelighed eller modsat vise, at uanset hvor forskellige bygherreorganisationerne umiddelbart fremstår, har de samme tilgang til området.

En kritisk case eller atypiske og ekstreme cases er en vej til at opnå maksimal variation (Flyvbjerg, 2006). I dette tilfælde, hvor der var tale om professi-

onelle bygherreorganisationer, har det ikke været muligt på forhånd at udvælge en eller flere ekstreme bygherrer med et ekstra stort fokus på universelt design og tilgængelighed og dermed også en veludviklet tilgang til feltet. Bygherrerne bag Vandhalla (Egmont Højskolen, evalueret i Grangaard & Ryhl, 2016a), Danske Handicaporganisationers Hus (Danske Handicaporganisationer, evalueret i Ryhl & Frandsen, 2016) og Musholm (Muskelsvindfonden) er kendt for at have haft et meget stort fokus på universelt design og tilgængelighed, men eftersom de har været engangsbygherrer og ikke professionelle bygherrer, tilhørte de ikke indeværende undersøgelses felt.

Det primære kriterium har derfor handlet om at få variation inden for bygningstype. Dernæst har porteføljens størrelse og dermed også bygherreorganisationens størrelse, den geografiske kontekst samt ejerforholdet spillet ind som ekstra kriterier. Disse forhold uddybes i den følgende del.

Kriterier bag udvælgelsen

Det var målet at få udvalgt informanter fra bygherreorganisationer inden for alle bygningstyper. Undersøgelsen opererer med følgende overordnede kategorier:

- Bolig
- Undervisning/institution
- Sundhed
- Erhverv/service
- Kultur
- By/udearealer

Kategorierne er bredde, det betyder eks., at en universitetsbygning også omhandler kontorfaciliteter, men den primære funktion er undervisning.

Samtidig var det et kriterium, at porteføljerne inden for disse områder omhandlede både nybyggeri i en eller anden grad og ombygning/renovering af eksisterende bygninger. Den eksisterende bygningsmasse byder på helt andre udfordringer, når det gælder tilgængelighed end nybyggeri (Grangaard et al, 2016).

Et kriterium gik på omfanget af porteføljen og dermed også størrelsen af bygherreorganisationen. Det var forventningen, at der kunne være forskelle i tilgangen alt efter omfanget af bygninger og dermed størrelse. Man kunne forestille sig, at en større organisation, der bygger og ombygger mange bygninger hvert år havde udviklet en politik på området. Bygningsstyrelsen havde tidligere en tilgængelighedsstandard, som angav det ønskede tilgængelighedsniveau, som var højere end bygningsreglementet. Fra og med januar 2016 blev den erstattet af en tilgængelighedsvejledning, der angiver forskellige muligheder for tilvalg af et højere tilgængelighedsniveau. En større organisation kan måske nemmere prioritere at have en specialist inden for universelt design og tilgængelighed ansat end en mindre bygherreorganisation.

Det sidste kriterie omhandlede geografisk placering for at sikre at alle bygherrerne ikke agerede ift. samme type af kontekst og udfordringer ift. bl.a. kvadratmetre.

Flere af de udvalgte bygherreorganisationer opererer inden for flere af de overordnede kategorier.

- De fire kommuners portefølje omhandler både undervisning/institution, erhverv/service og kultur (eks. folkeskole, børnehave og sportsfaciliteter). De fire kommuners geografiske placering og størrelse varierer.
- De to almene boligselskabers portefølje omhandler bolig (inkl. plejeboliger og handicapboliger). Stor variation i størrelse.

- Pensionsselskabets portefølje omhandler bolig og erhverv/service (eks. seniorboliger og hotel)
- Bygningsstyrelsens portefølje omhandler undervisning/institutioner samt erhverv/service eks. en retsbygning og kontorbyggeri.
- Universitets portefølje omhandler undervisning/institutioner.
- Slots-og Kulturstyrelsens portefølje omhandler kultur (eks. museer og slotte)
- Ejendomsforeningen Danmark repræsenterer de private bygherrer og deres portefølje inden for primært bolig og erhverv/service.
- De to regionale bygherrers portefølje omhandler sundhed (primært hospitaler)
- Københavns Lufthavns portefølje omhandler erhverv/service.
- By og Havns portefølje omhandler udvikling af havne-og udearealer og er som den eneste af bygherrerne ikke reguleret af bygningsreglementet.

Afholdelse af interviews

Hvert interview foregik som en samtale ud fra en spørgeguide. Spørgguiden gengives i bilag 1. Det narrative element står stærkt i metoden for at få adgang til bygherrens praksis, når det nu ikke var muligt at være med 1:1 og følge forskellige projekter, deres møder, deres tegninger, byggepladsbesøg osv.

Indsamlingen af det empiriske materiale er opdelt i to dele. Første del bestod af seks problemidentificerende interviews, hvorefter der blev udarbejdet en status og afholdt et møde med Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen. Dette princip er valgt for at skabe en anledning til at stoppe op og reflektere på baggrund af en foreløbig opsamling på de første seks interviews samt vurdere, om der var flere bygherreorganisationer, der skulle inviteres til at deltage i studiet sidste del. I den forbindelse ønskede Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen, at By og Havn blev inviteret.

På dette statusmøde blev det tydeligt, at den økonomiske vinkel skulle skærpes i interviewguiden for de efterfølgende interviews. For at få udfoldet temaet omkring økonomi i forhold til de problemidentificerede interview, har de pågældende informanter hver især fået tilsendt individuelle mails med supplerende spørgsmål om økonomi, som alle tager udgangspunkt i de transkriberede interviews. Alle seks informanter har svaret på de supplerende spørgsmål.

I anden del blev der afholdt ti interviews. Herefter blev en præsentation af de gennemgående tendenser fremlagt og diskuteret med Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen.

Forløbet i interviewet

Indledningsvist er hver informant blevet bedt om at præsentere sin egen organisation med hensyn til portefølje og dermed brugersegment. Som overgang til de efterfølgende tre grupperinger af spørgsmål er hver informant blevet spurgt om organisationens grundlæggende holdning til tilgængelighed og universelt design.

Første spørgsmålsgruppe har handlet om, hvorledes bygherreorganisationen arbejder med samt forstår tilgængelighed og universelt design. I den forbindelse har fokus været på, hvorledes bygherre afklarer tilgængelighedsniveau i de forskellige byggeprojekter og forstår brugerne, bygherrens indsats i byggeprocessens forskellige faser og bygherrens holdning til lovgivningens krav.

Anden spørgsmålsgruppe har drejet sig om markedet ift. udbud og efterspørgsel, ansvar, fremtidssikring samt tilgængelighed og universelt design som værdi. Efter afholdelsen af de første problemidentificerende interviews blev det tydeligt, at der i de efterfølgende interviews skulle være et større fokus på de økonomiske aspekter ved de tilgængelige løsninger. Derfor blev spørgsmål omkring økonomi indarbejdet i denne spørgsmålsgruppe.

Tredje spørgsmålsgruppe har overordnet handlet om, hvorvidt bygherrerne finder at et fremtidigt tilgængelighedsniveau i det byggede miljø skal være højere, og hvilke barrierer og muligheder, der er forbundet med en sådan fremtidig udvikling.

Hvert interview har varet mellem 30-60 minutter, er blevet optaget og transkriberet efterfølgende.

Kodningen af interviewene har fundet sted som en aksial kodning i form af udvælgelse af pointerne fra hvert svar. Pointerne fra alle interviews er blevet samlet i et skema for at skabe et overblik over det indsamlede materiale samt mulighed for at sammenligne interviewene med hinanden. Skemaet er igen blev opdelt i forhold til tematiske spørgsmål. I arbejdet med gennemgangen af det empiriske materiale til rapporten er temaet blevet trukket ud og foldet ud med brug af eksempler, erfaringer, refleksioner fra de transskriberede interviews.

Oversigt over informanterne

I perioden 28. august 2017 – 6. oktober 2017 afholdtes interview med 15 bygherreorganisationer. Størsteparten blev afholdt som telefoninterview.

Statslige organisationer:

- Slots- og Kulturstyrelsen, chef for restaurering, Annette Straagaard (telefoninterview)
- Bygningsstyrelsen, vicedirektør, Signe Primdal Lyndrup
- Københavns Universitet, CS SUND, campuschef, Marianne Vejen Hansen
- Region Hovedstadsen, enhedschef, Mette Odgaard Mylin (telefoninterview)
- Region Syd, afdelingschef, Torben Kyed Larsen (telefoninterview)

Delvis statslig organisation:

- Københavns Lufthavn, senior master planner, Jonas Qvesel (telefoninterview)

Kommunale organisationer:

- Vesthimmerlands Kommune, projektleder Per Helge Staun (telefoninterview)
- Silkeborg Kommune, ejendomschef, Lene Søgård (telefoninterview)
- Herlev Kommune, centerchef, Karen Dilling (telefoninterview)
- Københavns Kommune, kontorchef, Lene Solvang Jensen

Andre offentlige organisationer:

- Udviklingselskabet By & Havn I/S, projektleder, Christian Dalsdorf (telefoninterview)

Almene boligselskaber:

- Boligorganisationen AlmenBo Aarhus, projektchef, Hans-Henrik Iversen (telefoninterview)

- DAB, Dansk Almennyttigt Boligselskab, byggechef, Steen Ejning (telefon-interview)

Private organisationer:

- Ejendomsforeningen Danmark, direktør, John R. Frederiksen (eget firma: Fortunen A/S)
- PensionDanmark Ejendomme, direktør, Marius Møller (telefoninterview)

To interviews er blevet udsat to gange, og to interviews er blevet udsat en gang. Et af de udsatte telefoninterview blev afbrudt, og efterfølgende var det ikke muligt at få kontakt til pågældende informant. De resterende spørgsmål fra spørgeguiden blev sendt på e-mail samme dag 27. september 2017, og der er blevet rykket 11. oktober 2017 uden resultat.

Derudover var det meningen i projektet at trække på empirisk materiale fra et tidligere gennemført projekt. Det drejer sig om interviews fra projektet 'Analyse af de gældende regler om tilgængelighed i Bygningsreglementet' med to medlemmer af Bygherreforeningens bestyrelse:

- Formand Rolf Andersson, boligselskabet KAB
- Bestyrelsesmedlem Gitte Elefsen, Furesø Kommune

Dette materiale indgår i begrænset omfang i rapporten, eftersom spørgeguiden var en anden.

Projektets faser og aktiviteter

Projektet har omhandlet fire aktiviteter:

Aktivitet 1 - review

Review af tidligere projekter.

Aktivitet 2 – aktører

Overblik over landskabet af bygherre/bygherreorganisationer
Planlægning af aftaler med informanter

Aktivitet 3 - dataindsamling

Interviewguide

Afholdelse af problemidentificerende interviews (6 stk.)

Statusmøde med Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen – afholdt 12. september 2017

Revision af interviewguide

Afholdelse af 9 interviews

Aktivitet 4 - rapportskrivning

Transskribering af interviews

Analyse

Statusmøde med TBST – afholdt 31. oktober 2017

Refleksion over metoden og forløbet

I denne del beskrives den efterfølgende refleksion over interview som metode i dette studie. Første del handler om informanternes kendskab til universelt design og tilgængelighed. I anden del beskrives de temaer, som studiet fik mindre ud af.

Interviewformen kræver, at der er en vis form for bevidsthed hos informanten omkring måden, tilgængeligheden/universelt design praktiseres på.

Det var oplevelsen, at informanterne fik reflekteret og tænkt over spørgsmål, som var lidt uvante, idet de også blev udfordret, når der blev spurgt ind til forskellige udsagn. Det overraskede flere, at der faktisk var så meget at tale om.

Jeg vidste slet ikke, at jeg kunne tale så længe om tilgængelighed.

For nogle bygherrer sad deres viden og måder at agere på rygraden, det var ikke noget, de længere spekulerer over – og snakken flød, når der var blevet prikket hul på temaet.

I forbindelse med andre interviews sad man som interviewer tilbage med fornemmelsen af, at det er vanskeligt for informanterne at fortælle om, hvorledes de griber tilgængeligheden an, og hvordan de sikrer et godt resultat i det færdige byggeri. Der kan være flere årsager hertil. Nogle informanter sidder måske på en så overordnet post, at de ikke ved, hvad projektlederne foretager sig i de enkelte projekter. Hvis undersøgelsen skulle gentages eller viderføres, ville det være oplagt at invitere til en samtale, hvor flere personer fra den enkelte bygherreorganisation kunne deltage og bidrage med information omkring de faktiske forhold ud fra specifikke projekter.

Lige netop med hensyn til spørgsmålet om, hvad bygherreorganisationen gør for at sikre tilgængelighed og universelt design i den endelige løsning, kan gengivelsen af spørgsmålet i samtalen have haft en indvirkning på svarene.

De fleste af interviewguidens spørgsmål er åbne spørgsmål, der lægger op til en samtale. Spørgsmålet om, hvad bygherren gør for at sikre tilgængelighed og universelt design i den endelige løsning, indeholder et sæt af underordnede temaer, der går på faser, rådgivere, entrepriseform og efter ibrugtagning. Når spørgsmål er blevet stillet, er disse temaer blevet oplistet i forbindelse med hovedspørgsmålet nærmest som eksempler for at give informanten et hint om, hvad spørgsmålet drejer sig om. Det kan have skabt forvirring hos informanterne, eller de har måske udelukkende fokuseret på et eller flere af temaerne. Resultatet er blevet, at kun fem af informanterne udtaler sig om entrepriseformer.

Man kunne derfor overveje andre metoder, hvor informanten langt mere stringent ledes i gennem hovedspørgsmålet og dets tematiske underspørgsmål.

Ligeledes, hvis målet er at få et detaljeret indblik i, hvorledes bygherrerne arbejder, da ville det kræve andre undersøgelsesmetoder. Et studie baseret på etnografisk feltarbejde ved en byggeprojekt vil tilvejebringe langt mere detaljeret viden om bygherrens indsats. Eksempelvis når bygherren beskriver, at de foretager opfølgning. Det ville være relevant at undersøge, hvorledes opfølgningen finder sted.

Indeværende undersøgelse har givet et indblik i en gruppe af bygherrers tilgang og praksis, men det vil derfor kræve et andet undersøgelsesdesign at komme et spadestik dybere ned i denne praksis.

Bygherrens praksis omkring tilgængelighed/ universelt design

Denne del handler om bygherrens praksis baseret på det empiriske materiale fra interviewene. Måden, en praksis forløber sig på, vil afhænge af ydre forhold, egen holdning og aktiviteter. Først introduceres bygherrens rolle. Derefter følger bygherrens forståelse af tilgængelighed, eftersom den vil generere en form for pejlemærke for den pågældende praksis. Herefter beskrives den indsats, som bygherrerne lægger i arbejdet for at sikre tilgængelighed – helt konkret, hvorledes de praktiserer tilgængelighed/universelt design.

Introduktion til bygherrens rolle og faserne i et byggeri

Den Danske Ordbog definerer bygherre, som den person, det firma eller offentlige instans, der bestiller og finansierer opførelsen af et byggeri³. I dette studie er der tale om den professionelle bygherre.

I forhold til byggelovgivningen er det grundlæggende bygherrens ansvar, at et byggeri efterlever bygningsreglementets bestemmelser. Det vil være almindeligt, at bygherre køber denne ydelse hos rådgiverne. Forholdet mellem bygherre og rådgiver reguleres i Danmark af ABR 89, der fastlægger principperne for aftaleforholdet. ABR 89 er en aftale, som rådgiverbranchen (i dag hedder organisationerne **Danske Arkitektvirksomheder** og Foreningen af Rådgivende Ingeniører, FRI) har indgået sammen med den offentlige sektor, herunder Kommunernes Landsforening, det daværende Boligministerium og daværende Amtsrådsforeningen samt Boligselskabernes Landsforening (BL). Aftalen forkortet ABR 89, dækker over Almindelige Bestemmelser for teknisk Rådgivning og Bistand. Den seneste udgave er fra 1989.

ABR 89 opererer med følgende faser:

- Indledende rådgivning:
 - Idéoplæg
 - Byggeprogram
- Projektering
 - Dispositionsforslag
 - Projektforslag
 - Forprojekt (myndighedsprojekt – med i ansøgning om byggetilladelse)
 - Hovedprojekt
 - Projektopfølgning
- Udførelse; byggeledelse og fagtilsyn
- Driftsfasen

I dette studie handlede det om at få et generelt indblik i bygherrens praksis i forhold til tilgængelighed, men også i forhold til vigtige nedslagspunkter i løbet af en byggeproces. Indeværende rapport opererer med følgende faser:

- Programmering, svarer til idéoplæg og byggeprogram, men drejer sig også om byggeherrens indledende arbejde frem mod formuleringen af et projekt.

³ <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=bygherrer> lokaliseret 15.06.2018.

- Projektering, er i tråd med ABR 89.
- Udførelse, som er den periode, hvor et byggeprojekt gennemføres rent fysisk uanset om der er tale om nybyggeri eller et ombygningsprojekt.
- Driftsfasen, hvor bygningen tages i brug og bliver ramme om brugernes hverdag.

Nogle bygherreorganisationer vælger at have en bygherrerådgiver, som bliver deres garanti for, at projektet eksempelvis overholder gældende lovgivning. Bygherrerådgiveren er deres ambassadør over for de øvrige rådgivere, som igen kan være hyret ifm. en totalentreprise.

Nogle organisationer har en størrelse og dermed en omfattende bygningsportefølje, der betyder, at Bygherrefunktionen er skarpt opdelt i flere organisationer. Det kan være i en driftsorganisation og en decideret bygherrefunktion ift. igangsættelse og gennemførelse af byggeprojekter. I hovedparten af projekterne, som de udvalgte bygherreorganisationer deltog i, var der tale om en bestilling fra en anden organisation eller enhed. I denne rapport anvendes begrebet bestillerenhed om de øvrige organisationer eller enheder. Det kan være en forvaltning i en kommune eller en afdeling i et boligselskab, der bestiller et projekt. De pågældende bestillerenheder kan have en afdeling, der har specialiseret sig i at behovsafdække, rekvirere byggeprojekter og sørge for, at de får det, de har bedt om. Det gælder eksempelvis i Københavns Kommune, hvor eksempelvis Børne- og Ungdomsforvaltningen har en afdeling, som beskæftiger sig med de fysiske rammer. Én af informanterne repræsenterer selv en bestillerenhed, samtidig som de har deres egen bygherreorganisation. Det er Københavns Universitet Sund, som skal bestille et projekt hos Bygningsstyrelsen, men som selv spiller en aktiv rolle undervejs i byggeprocessen.

Bygherrens forståelse af tilgængelighed

Med den brede overskrift 'Bygherrens forståelse af tilgængelighed' beskæftiger dette afsnit sig indledningsvist med holdning til og ambitioner omkring tilgængelighed, hvilket også omfatter holdning til lovgivningen. Dernæst følger et afsnit om, hvorledes tilgængelighed og den bagvedliggende intention italesættes af bygherrerne. Afslutningsvist beskrives bygherrernes brugerforståelse og afklaring af tilgængelighedsniveau.

Bygningsreglementet er udgangspunktet

Når informanterne blev spurgt til organisationens holdning til tilgængelighed og universelt design, blev lovgivningen bragt på banen med det samme. Alle forklarede, at de forholder sig til den gældende lovgivning i form af Bygningsreglementet, og det skal overholdes.

En politik omkring et emne eller på et område er et redskab til at styre efter. Ingen af de adspurgte informanter havde i deres bygherreorganisation en decideret politik for tilgængelighed/universelt design. I en kommune var det politisk bestemt, hvor mange penge der skulle anvendes på de forskellige typer af byggerier, hvilket kunne opfattes som intentioner eller begrænsninger. En anden kommune havde udarbejdet en skitse til en designmanual, som man ønskede at få vedtaget i kommunalbestyrelsen. I den var flere krav til tilgængelighed beskrevet sammen med andre temaer.

I et boligselskab, bakkede man op om Landsbyggefondens mål, om at 20 % af boligerne skulle være tilgængelige i forbindelse med renovering – hvis det var muligt.

Så det lytter vi jo også til, hvis det giver mening i de konkrete sager, og sige jamen vi er helt med på deres målsætning om, at i hvert fald 20% i en afdeling, hvis det er muligt, kunne være tilgængelige boliger. Så jo, det er nok det tætteste, vi kan komme på at sige, jamen vi har sådan en overordnet strategi. [boligselskab]

De fleste bygherrer (primært regioner og kommuner) pointerede, at det var helt naturligt, at tilgængeligheden er i orden, men pointerede, at de stod over for en udfordring i forbindelse med eksisterende bygninger, hvor det var vanskeligt at etablere tilgængelighed grundet de fysiske begrænsninger.

I Københavns Lufthavn var 'handicap-tilgængelighed' derimod en del af den generelle tilgængelighed og wayfinding, som betød, at det skulle være enkelt for alle at rejse. Dog arbejdede man på at opdatere deres Corporate Social Responsibility-strategi, og tilgængelighed ville blive en del af den.

En statslig bygherre forklarede, at det ikke var deres opgave at drive tilgængelighedspolitik. Man ville gerne vælge et højere tilgængelighedsniveau, men det skulle komme fra kunderne/bestillerne selv. For at undgå, at projekterne endte med det laveste niveau inden for Bygningsreglementets tilgængelighedskrav, da kravene kan fortolkes, havde bygherren udarbejdet en tilgængelighedsvejledning. Samtidig fremhævede informanten, at tilgængelighed også var en del af deres forståelse af, hvad der lå i at lave et hovedgreb.

Altså tilgængelighed er jo, altså hvordan hænger den her bygning sammen, hvordan kommer ... hvad er adgangen for alle, ikke kun for nogle som måske har nogle andre udfordringer end hovedparten. Men hvordan hænger det her sammen. Tilgængelighed er jo også noget med parkeringspladser og altså offentlig tilgængelighed. Det kan være meget bredt, men det kan også være lidt mere snævert. [Statslig bygherre]

En anden tilgang var tilstede hos én af de private bygherrer. For her blev certificering i bæredygtighedsordningen DGNB med ambitionen om en guldplakette en form for procedure. Denne bygherre forklarede, at de gik videre end Bygningsreglementet med hensyn til bredden på parkeringspladser og belysning. For andre gav det ikke så stor mening med en certificering. I et alment boligselskab var der afdelinger, som vurderede, at hvis man nemt kunne leje boligerne ud, var der ingen grund til at bruge ressourcer på certificering, men hellere bruge dem på eksempelvis udearealerne.

En bygherreorganisation adskilte sig, fordi man ikke arbejdede med bygninger på selve matriklen og dermed ikke med Bygningsreglementet, men i stedet med udvikling af byområder. Derfor fulgte man anden lovgivning samt kommunens krav til vejprojekter, som blandt andet refererede til SBI-anvisninger. Derfor var det vurderingen, at man lå på et højere niveau end Bygningsreglementet.

Holdning til lovgivningen

Lovgivningen skulle overholdes – det var alle enige om. Nogle bygherrer fandt, at Bygningsreglementet kunne være lidt rigtigt. En kommunal bygherre pegede på, at nogle tilgængelighedskrav var stramme og nævnte som eksempel et handicap-toilet på etager, hvor ingen personer i en kørestol havde adgang. Kravene fremstod da som krav, der blot var tænkt som krav og ikke i relation til en funktion. Bygherren efterlyste et større fokus på funktionen og så gerne et Bygningsreglement med funktionskrav for sig. Funktionskrav ville kunne give fordele i forhold til 5-årsgennemgang, men kunne også give en frihed til arkitektonisk at skabe løsninger på andre måder.

En bygherre fra et boligselskab mente, at med tanke på at beboere skulle kunne blive i en bebyggelse, selvom deres behov ændrede sig, åbnede Bygningsreglementet ikke op for en diversitet i typen af boliger. Samme bygherre pegede på, at Bygningsreglementet burde have et større fokus på, at mange behov opleves af alle mennesker, i stedet blev nogle enkelte brugergrupper peget ud – og det gjaldt i særlig grad kørestolsbrugerne. I sin refleksion over holdning til lovgivningen påpegede en kommunal bygherre, at tilgængelighedskravene var karakteriseret ved at omhandle visuelt synlige tiltag.

Sjovt nok i Danmark, virker det som om, at man ikke har stillet yderligere krav end det, som er sådan nærmest visuelt tydeligt.

Flere statslige bygherrer pegede på en problematik omkring modstridende krav i forbindelse med fredede bygninger. Her var det eksempelvis vanskeligt at få lov til at etablere en elevator af fredningsmyndigheden.

Bygningsreglementet blev generelt værdsat af de fleste adspurgte bygherrer som et redskab til at sikre tilgængelighed. Det gjaldt i særlig grad de bygherrer, som agerede i et politisk system, hvor det var deres oplevelse, at man ikke kan ignorere lovgivningen. En statslig bygherre påpegede, at netop på grund af Bygningsreglementets fokus på helheden undgik man, at tilgængeligheden blev tilføjet til sidst.

En privat bygherre brød sig generelt ikke om, hvis lovgivningen blev for rigid. Men han fandt, at det var i orden med krav til tilgængeligheden. De var ens for alle, som bygger. Men han var bestemt ikke en fortaler for overregulering, men erkendte også, at nogle bygherrer ville tænke kortsigtet, hvis der ikke blev stillet krav i lovgivningen.

En bygherre fra et boligselskab forklarede, at han ville foretrække et nordeuropæisk Bygningsreglement og dermed også en nordeuropæisk entreprisekultur og nordeuropæisk kontraktkultur for at understøtte maksimal konkurrence mellem lande og virksomheder og dermed undgå lukkede små hjemmemarkeder.

Prædefineret tilgængelighed

Det var tydeligt, at tilgængelighed af bygherrerne blev forstået som Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser. Det betød, at Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser var med til at definere den praksis og det kvalitetsniveau, der var til stede i de forskellige bygherreorganisationer.

I et boligselskab fandt man, at selv om der var krav i lovgivningen til tilgængeligheden til både selve boligen og til udearealerne, var der en større frihed til, hvorledes tilgængeligheden kunne gribes an på ved udearealerne end selv boligen.

Man kan sige, i forhold til selve boligen, jamen der giver det sådan lidt sig selv. Der er også nogle regler om, hvordan og hvorledes det skal være med venderadius og alle de der ting i forhold til udearealerne.

- Hvad tænker du på?

Ja, både bygningsreglementet, men også SBI's anvisninger for, hvilke forskellige kategorier og sådan nogle ting. I forhold til udearealerne kan man sige, der er der selvfølgelig på nogle punkter lidt mere metodefrihed, hvis man kan sige det sådan.

Oplevelsen kunne skyldes, at når boligselskabet er involveret i handicapboliger eller plejeboliger stilles der en række ekstra krav. Endvidere havde boligselskabet egen landsskabsafdeling, og derfor var man langt mere involveret

i designopgaverne og dermed også arbejdet med tilgængeligheden i alle faserne, hvilket kunne afstedkomme, at man oplevede en anden frihed her.

Lovgivningen i form af Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser spillede en signifikant rolle hos bygherrerne, i og med at alle havde valgt lovgivningens tilgængelighedsniveau som det ønskede niveau i projekterne. Til trods for kritikpunkter omkring fraværet af mangfoldighed på brugersiden i lovgivningen, gik bygherrerne tilsyneladende ikke ind og udfordrede ambitionsniveauet i egne projekter.

Ingen af bygherrerne havde udarbejdet en tilgængelighedsstrategi eller tilgængelighedspolitik.

Italesættelsen af tilgængeligheden og den bagvedliggende intention

Tilgængelighed var det begreb, som blev brugt hos alle bygherreorganisationer. En kommunal bygherre fortalte, at de fokuserede på, at bygningerne var tilgængelige for alle, og at løsninger blev funktionelle og bedst mulige for alle parter. I forlængelse af dette fokus på 'alle' talte vi om, hvorvidt man i kommunen kobler tilgængelighed med begreberne inklusion og ligeværdighed, når man taler om, at kommunens bygninger skal kunne bruges af alle. Det var tydeligt, at der ikke var en udviklet praksis herom.

Ja, jeg tror ikke, vi sætter sådan nogle fine ord på det. Vi siger bare, at det er til vores borgere, og de er en del af vores borgere, om du sidder i kørestol, eller du er gangbesværet eller synshandikappet.

Derimod var der tre informanter, som under interviewet på eget initiativ anvendte begrebet ligeværdighed – mens en fjerde talte om borgervenlighed, hvor borgerne behandles værdigt.

Den måde, vi arbejder på, det er, at vi snakker om ligeværdighed, og vi går op i, at det ikke bare er tilgængelighed, men det er også ligeværdighed.

Under et besøg i Danske Handicaporganisationers Hus var pågældende kommunale bygherre blevet inspireret til at arbejde med ligeværdighed som en værdi ved bygningerne og i dialogen med rådgivere.

Vi var inde og se Handicaporganisationernes Hus, og det var jo sådan lidt en øjenåbner for mange af os. Og netop fordi de så bruger det ord, det er sådan et, der klinger, fordi det er meget, meget nemt, man kan næsten ikke rigtigt være imod det. Vi sidder og forhandler om byggerier i øjeblikket, hvor vi putter ordet ind, og man kan ligesom se, at arkitekterne de sidder jo også og tænker. Altså vi giver jo også en værdi, altså der er noget værdiladet i det.

Samme bygherre oplevede, at brugen af begrebet ligeværdighed tillige havde skabt en dynamik i dialogen med rådgiverne.

Men det kan jeg mærke, det giver en helt anden dynamik i samtaler. Fordi, det er jo en værdi, som man kan følge hele vejen rundt, ikke.

En femte informant talte om at designe adgangsforhold og bygninger på en måde, som skabte lige vilkår. Her blev intentionen om de lige vilkår tænkt ind fra start for at undgå løsninger, der tilføjes til sidst.

...arbejder netop meget med, at det skal ikke være sådan noget, man putter på eller add on, det skal være en del af det færdige design.

Det var tydeligt blandt de adspurgte informanter, at de ikke på eget initiativ gjorde brug af begrebet universelt design. En informant fortalte, at hun havde været inde på SBI's hjemmeside for at læse om, hvad universelt design betyder. En bygherre fra et boligselskab kendte begrebet fra et besøg i

Danske Handicaporganisationers Hus og fandt, at det åbnede op for muligheder i kraft af sit alle-fokus. Med tilgængelighed blev det forudsat, at nogle bestemte personer med en funktionsnedsættelse *skulle* bo i en specifik bolig, mens med universelt design blev det muligt, at de *kunne* bo der.

Universelt design optrådte derfor ikke som et begreb på et generelt plan, som bygherrerne kendte eller gjorde brug af. Flere havde endvidere svært ved at forholde sig til begrebet. En statslig bygherre fandt genklang i begrebet i forhold til deres egen indsats, som også omhandler arbejdsmiljø, materialer og afgang samt behovet for mangfoldighed i de rumlige tilbud – alt det som handlede om at være i en bygning – og fandt derfor, at deres indsatsområder kunne gå ind under universelt design. To kommunale bygherrer tog begrebet til sig, fordi de så, at det kunne give mening i forhold til henholdsvis at skabe rum for borgere med ikke-fysiske handicaps og skabe multifunktionelle rum, som kan bruges af mange forskellige typer af borgere.

Tilgængelighed var det begreb, som blev anvendt af alle bygherrerne, men der var også nogle bygherrer, der på baggrund af besøg i Danske Handicaporganisationers Hus havde fundet inspiration i ligeværdighed og universelt design.

Brugerforståelse og afklaring af tilgængelighedsniveau

En afklaring af det ønskede tilgængelighedsniveau i en bygning, et rum eller et generelt tiltag vil basere sig på hvorledes, brugernes anskues og forstås. Størstedelen af bygherrerne havde det til fælles, at behovsafdækning og kravspecifikation lå hos en bestillerenhed i deres egen organisation. Der kunne være tale om en kommunal forvaltning, en statslig organisation, et museum eller en boligforening. Derfor havde de ingen procedure for afklaring og bestemmelse af tilgængelighedsniveau ved opstart af nye projekter i bygherreorganisationen.

I Københavns lufthavn havde man generelt fokus på at favne alle uanset handicap, etnicitet, køn, alder og religion. Her spillede EU-forordningen nr. 1107/2006 en rolle, da den stiller krav om service fra lufthavnens side til passagerer med et handicap.

For at sikre handicappede og bevægelseshæmmede personer samme mulighed for at rejse med fly som andre borgere bør de såvel i lufthavnen som om bord på flyet ydes en bistand, der imødekommer deres særlige behov ved hjælp af det nødvendige personale og det nødvendige udstyr. Af hensyn til den sociale integration bør denne bistand ydes omkostningsfrit for de pågældende. [Artikel 1, nr. 4, EU forordning nr. 1107/2006]

Derfor var Københavns Lufthavn den bygherre, som havde sat brugerforståelsen mest i system. Man anvendte begrebet PRM, Passengers Reduced Mobility om denne type passagerer, som blev klassificeret ud fra syv koder. De fortæller om passagerens funktionsnedsættelse og funktionsevne, uanset om der var tale om midlertidige eller varige forhold. Nogle passagerer kan godt selv gå om ombord i et fly, men kan ikke gå hen til flyet etc. Nogle har brækket et ben andre er ældre og har brug for assistance. Koderne omhandler mobilitetshandicap, døvhed, blindhed og kognitive handicaps. For øjeblikket havde lufthavnen en aftale med Falck om at varetage denne service. Servicen kunne ikke isoleres fra de fysiske rammer, og der var man meget bevidst om at understøtte PRM-passagerenes rejse på lige fod med andre passagerer. Informanten forklarede, at derfor skulle eksempelvis Assistancecenteret/PRM-centeret ikke være et mørkt rum, hvor disse passagerer gemmes af vejen, mens de venter.

Ved hospitalsbyggeri var det patienterne og til dels også de pårørende, der var i centrum. I og med at tilgængeligheden skal være i orden til dem, ville den også være det i forhold til personalet. I forbindelse med psykiatriske hospitaler fortalte en informant, at de fokuserede meget på, at stedet var tilgængeligt for det omkringliggende miljø for at bidrage til en afmystificering af hospitalet og psykiske lidelser. Det skulle være muligt at gå en aftentur forbi hospitalet. Når det gjaldt den deciderede handicap-tilgængelighed, var det relativt sjældent, at deres patienter sad i kørestol eller havde andre former for mobilitetshandicap. Fraværet af behovet for tilgængelighed betød, at de som bygherre måtte gå foran for at sikre tilgængelighed, da det ikke var åbenlyst for alle involverede parter, at der var et behov.

Hos de øvrige statslige bygherrer, var der et fokus på, at alle skulle kunne bruge bygningerne. En bygherre havde i mange år fokuseret på det hele menneske, at man skal kunne opholde sig i bygningen i alle faser af livet, som ung (studerende), som medarbejder, som gæst, som ældre (aldrende forsker) etc.

Retsbygninger var et område, hvor der blev stillet ekstra krav til tilgængeligheden. Pågældende informant fandt, at det ville være en langt bredere kreds, der skulle have adgang til en retsbygning end eksempelvis et museum.

Fordi, en retsbygning er et sted for alle. Der er jo offentlig adgang, man besøger det jo ikke ligesom et museum, men det er jo alligevel en langt bredere kreds, der skal have adgang til det. Så der har vi faktisk i de projekter gjort mere ud af det.

Det skulle være muligt at være tiltalt, nævning eller dommer og samtidig være kørestolsbruger. Derfor stillede de krav om, at alle skal kunne komme på podiet. Det var informantens opfattelse, at det var vigtigt for Domstolsstyrelsen og Danske Domstole, at retsbygningen var et sted, hvor man ikke skulle presses yderlige, end man måske allerede var.

Hos en anden statslig bygherre omhandlede projekterne hovedsagelig eksisterende og bevaringsværdige bygninger, og der blev tilgængelighedsniveauet afklaret ud fra, hvad der rent faktisk ville være muligt at opnå af tilgængelighedstiltag, og det skete upåagtet af bestillerenhederne. Alligevel var det oplevelsen, at bestillerenhederne i form af museerne primært fokuserer på børnefamilierne som gæster og dermed overså segmentet af købestærke og kulturinteresserede ældre. Informanten pegede på, at museerne tilsyneladende ikke havde set, at det ikke blot var personer med handicap, der ville kunne få gavn af tilgængelighedstiltagene.

Blandt kommunerne var der forskellige brugerforståelser i spil. I en kommune var man meget bevidst om, at man ikke ved, hvad morgendagen bringer, og netop ikke ved, om den næste kollega, der skal ansættes, sidder i kørestol. Samtidig havde man et stort fokus på de ældre borgere. En kommunal bygherre pointerede, at kommunens bygninger skal bruges af alle, for der vil altid være forældre eller bedsteforældre i en daginstitution, som har brug for tilgængelighed. Men også som organisation skal kommunen rumme alle typer af mennesker.

Det er jo noget af det, jeg synes, der er så fint ved at arbejde i en kommune, det er, at vi jo altid samler de sidste op, dem der har det dårligst. Dem har vi i arbejde. Dem der har det sværest, seniorjobberne og alle de der, dem har vi også, dem skal der jo være plads til.

Samme bygherre refererede til en udtalelse fra én af kommunens skoleledere om at rumme alle børn uanset behov.

... jeg synes, det er så fint med hende skolelederen, der siger, vi har de børn vi har, og dem skal der være plads til. Så det bygger vi efter.

I en tredje kommune havde informanten erfaret, at bestillerenheden udelukkende havde fokus på de daglige brugere i funktionsprogrammet og derfor ikke tænkte en bedstemor med rollator til et julearrangement på grøn stue ind i et program for en daginstitution. Pågældende informant så sig selv som embedsmand og fandt derfor ikke, at det var en bygherreopgave at udfordre bestillerenheden på deres program og brugerforståelse. Informantens fokuserede primært på at overholde budget og tidsplan. En anden faktor, som fik betydning for bestemmelsen af tilgængelighedsniveauet i denne kommune var det politiske vedtagne princip om, at en højere grad af tilgængelighed kan etableres, hvis udgiften dertil blev holdt under en bestemt procentdel af den samlede byggesum. Pågældende informant var involveret i et ombygningsprojekt, hvor der skulle etableres skole i en midlertidig bygning, hvor der kun var niveaufri adgang til en trapperepos. Den oprindelige plan med etablering af en lift harmonerede ikke med brandstrategien, der var simpelt hen ikke plads til liften. Derfor ville man nu tilføje en elevator uden på bygningen, som kunne forbinde kælder med stue – forbindelse mellem de øvrige etager blev fravalgt på grund af økonomien.

Andre forhold var gældende i en anden kommune. Her fortalte bygherren om et projekt, hvor der skulle etableres et unge-kulturhus i en tidligere beboelsesejendom. Her fik man en ekstra bevilling eftersom kommunens overtagelse af bygningen til dette projekt udløste en brandtrappe og en elevator i forhold til tilgængeligheden. I denne kommune havde man fokus på at skabe multifunktionelle rammer for byens borgere og erkendte, at det ikke var tilgængeligheden, som var drivende for projekterne, samtidig som det var naturligt, at tilgængeligheden var i orden i forhold til lovgivningen.

En bygherre kunne fortælle om, at en ekstern part som gavegiver havde stillet krav om tilgængelighed, hvor niveauet skulle være det bedst mulige.

Det skulle simpelt hen bare være bedst muligt. Og det tror jeg har været et fuldstændigt samordnet ønske både fra bygningsstyrelsen og fra KU og fra Mærsk, som jo har været en meget stor gavegiver i den forbindelse.

Hos den bygherre, som arbejdede med byudvikling, blev kørestolsbrugeren og den svagtseende eller blinde bruger prioriteret ud fra tanken om, at deres behov dækkede en bredde, som også favnede andre typer af brugere og brugerbehov.

Det var tydeligt, at alle de bygherrer, som var involveret i boligbyggeri eller renoveringer af boliger, fokuserede meget på nuværende eller kommende ældre beboere. Flere fortalte om igangværende seniorboligprojekter. Der var fokus på at etablere ekstra tilgængelighed, når en afdeling i boligselskabet skulle bygge eller renovere plejeboliger og/eller handicapboliger. Her blev kommunens strategi og krav bestemmende for processen og resultatet. Det ene boligselskab fandt, at kommunen gik foran og stillede krav til bo-kvaliteter. Ved renovering af de almene boliger fik Landsbyggefondens krav betydning for tilgængelighedsniveauet ifølge et af de øvrige boligselskaber.

I boligselskaberne fik boligafdelingernes opmærksomhed og efterspørgsel på tilgængelighed en betydning for projekterne. En informant fortalte, at mange afdelingsbestyrelser bestod af beboere på +50 år, som efterspørger seniorboliger med et fællesskab omkring. Det var en boligtype, som de yngre beboere tillige var interesserede i. Der, hvor interessen omkring tilgængelighed viste sig, var hos beboere, der gerne vil kunne blive boende i bebyggelsen, når deres behov for en tilgængelig bolig ændrede sig. Grundet

den manglende tilgængelighed i bebyggelser fra 1940'erne og videre frem til 1970'erne, vil det ikke være alle, der ville få mulighed for at løse problemet ved at flytte til en stuelejlighed i samme bebyggelse.

Til trods for en mangfoldig brugerforståelse hos de fleste bygherreorganisationer, tegnede der sig et billede af, at bestillerenhedernes brugerforståelse og fokus på tilgængelighed i mange tilfælde blev bestemmende for tilgængelighedsniveauet i de enkelte projekter. Bygherren havde åbenbart ikke altid en rolle, som gav anledning til at udfordre bestillerenheden. Fraværet af en politik og en procedure bidrog måske ovenikøbet hertil.

Indsats for at sikre tilgængelighed

Dette afsnit præsenterer bygherrernes beskrivelse af den indsats, de lægger for dagen for at sikre tilgængelighed i de opførte eller renoverede bygninger på et generelt plan og specifikt i forhold til faserne: programmering, projektering, udførelse og ibrugtagning.

Et overblik over de forskellige bygherrers indsats gengivet i stikord præsenteres i bilag 2.

Fire (to fra dette studie og to fra et tidligere studie⁴) af informanterne kunne ikke bidrage med information om bygherreorganisationens indsats.

Grundlæggende var der en forventning til stede hos bygherrerne om, at tilgængeligheden, som alt andet, der blev stillet krav om i kraft af Bygningsreglementet, skulle være i orden.

Tilgængelighed var én ud af mange tematikker i byggeriet, og derfor pointerede nogle bygherrer, at de ikke havde nogle særlige procedurer. Andre kendte ikke til, hvorledes tilgængeligheden blev grebet an i det enkelte projekter hos projektledere eller delorganisationer.

... vi er jo først ved at projektere nu, ikke. Så selvfølgelig er det noget, som vi har stor fokus på. Og vi er i gang med at finde løsningerne. Men der bliver jo niveaufri indgang osv.

Som tidligere nævnt var det for mange bygherrer en udfordring at sikre tilgængelighed i eksisterende bygninger. Når man var i gang med en ombygning, gik man også ind og arbejdede med tilgængeligheden så godt, som man fandt, at det var muligt.

Indsatser i processen

Det var tydeligt, at bygherrerne ikke havde rettet en indsats mod den udførende fase. Antageligvis var det forventningen, at når ansvaret var blevet uddelegeret, så rådgiverne havde styr på projektet, og at der derfor ikke var brug for, at bygherren tog del i en indsats for at sikre at tilgængeligheden er med. Det var tydeligt, at størstedelen af bygherrerne opererede med én eller flere indsatser i forbindelse med faserne programmering, projektering og drift. Flere af indsatserne vil blive uddybet i et senere afsnit.

Generel indsats

Der var givetvis ingen af bygherreorganisationerne, som ikke havde en vis form for forventning til rådgivernes fokus og ekspertise. Det varierede dog, hvor eksplicitte bygherrerne var omkring forventningen. En bygherre forklarede, at de i forbindelse med særlige opgaver kunne tilrettelægge et særligt

⁴ Det tidligere studie indeholdte ikke spørgsmål om deres indsats.

forløb i forhold til tilgængeligheden. De kunne være at bede bygherrerådgiveren om at indkøbe kompetence på området. Mens en anden bygherre stillede krav til rådgiverne om, at de kunne arbejde med tilgængelighed. En kommunal bygherre forklarede, at de udover at være i gang med at indarbejde tilgængelighed i deres designmanual også havde en ekstern tilgængelighedskonsulent, som de kunne rådføre sig med i forbindelse med projekterne. To bygherreorganisationer havde hver en medarbejder, der var specialist på området. En bygherre forklarede, at deres bygherreorganisation altid var opmærksomme på tilgængeligheden og vidste præcis, hvornår de skulle agere. Derfor undgik de overraskelse og dermed 'hovsaløsninger'.

En bygherre forklarede, at der hos dem var et generelt fokus på at skabe ejerskab til projekterne i brugerprocessen med alt, også tilgængelighed, for at sikre, at de involverede kunne stå inde for og forsvare projekterne, hvis der opstod modstand.

Indsats ifm. programmering

En indsats hos bygherrerne i programmeringsfasen drejede sig om at skrive tilgængelighed ind i programmet. To bygherrer præciserede, at de var opmærksomme på at tydeliggøre kravene. En bygherre udarbejdede i tillæg en plan for måden, hvorpå tilgængeligheden skulle gribes an på.

Selv i et projekt, hvor bygherren bag Vandhalla var optaget af tilgængelighed, var der ikke den store opfindsomhed hos bygherrerådgiverne til at præsentere intentionen med tilgængeligheden og brugernes behov i programmet (Grangaard & Ryhl, 2016). Derfor kunne man forestille sig, at når disse bygherrer beskrev, at de skrev tilgængelighed ind i programmet, var det blot som en kommentar om, at bygningsreglementets bestemmelser skulle overholdes. Et studie af programmer og planer for de pågældende bygherres projekter ville have tilvejebragt information omkring tilgang, temaer og detaljeringsniveau. Der er stor forskel på at skrive, at et byggeri skal overholde bygningsreglementets tilgængelighedskrav og så en præsentation af, hvorledes bygherren anskuer tilgængeligheden og ønsker, at den skal behandles. Det var også i denne forbindelse, at tre bygherrer beskrev, at det i forhold til en totalentreprise var ekstra vigtigt at være skarp på sine udfaldskrav, hvorefter den ene tilføjede, at det skulle man altid være. En tredje bygherre forklarede, at det også var vigtigt i den forbindelse at definere, hvad der er vigtigt for bygherren og kommunikere prioriteringerne uanset entrepriseform.

Og hvis man skriver i en totalentreprise, prøv at høre her, prisen er ikke særlig vigtig, men vi vil have en god kvalitet, vi vil have en høj tilgængelighed, vi vil have en bæredygtig bygning, altså så er det jo det, vi fokuserer på. Og de vil jo gerne levere det, man vil have. Men hvis man skriver, jeg vil gerne betale, prisen tæller 70% og så det andet, det er ligegyldigt. Jamen så har man jo signaleret, at så får man i hvert fald kun det, der som minimum lever op til de krav, der er alle mulige andre steder. Så jeg mener sådan set, at man som indkøber skal fortælle, hvad er det, der er vigtigt for os.

Indsats ifm. projektering

I denne fase var der flere bygherrer, som forklarede, at de var opmærksomme på tilgængeligheden i denne fase og fulgte op på de beslutninger, der blev taget, og de løsninger, som blev valgt. En bygherre krævede redegørelser for tilgængeligheden i de forskellige forslag, mens to andre igangsatte en granskning. I en kommune inviterede man det lokale handicapråd med ind i dialogen om projekternes udformning. En bygherre fik sine projekter certificeret i en bæredygtighedsordning, som betød, at de blev gransket

undervejs i processen. Flere af de bygherrer, som ikke udarbejdede granskning, forventede at den kommunale byggesagsbehandling fungerede som en form for kvalitetssikring, der opfangede fejl og mangler.

Indsats ifm. ibrugtagning

I forbindelse med ibrugtagningsfasen var der flere bygherrer, som i forhold til tilgængelighed fulgte op på projekterne og tjekkede, at løsningerne var blevet som aftalt. En bygherre forventede, at ibrugtagningstilladelsen fra kommunen ville opfange fejl og mangler, mens andre fokuserede på hverdagen. Flere udtalte, at 'hver dag er en test', og hermed mente de, at hvis ikke tilgængeligheden var god nok, ville de få det at høre på et eller andet tidspunkt, når der var brug for den. I en kommune havde de været i dialog med det lokale handicapråd og ændret på løsningen efterfølgende.

Og der mindes jeg engang for mange år siden, at de ankede over et byggeri, som ikke var specielt venligt for ikke-seende, altså for blinde. Og der rettede vi så op på nogle af tingene. Og det havde de måske ret i. Men det er altså en del år siden.

Uddybning af indsatser

I dette afsnit uddybes de indsatser, som gik igen flest gange hos de forskellige bygherrer.

Skabe en relation til tilgængeligheden

Nogle bygherrer skrev tilgængeligheden ind i programmet. En bygherre fortalte, at han nogle gange blev overrasket over, at tilgængeligheden ikke er tænkt ind fra start i projekterne og erkendte, at det kunne være, at tilgængeligheden skulle være grebet an på en anden måde i programmet. Ingen af bygherrerne havde nogen form for introduktion eller kick-off på tilgængeligheden i forhold til de involverede parter i byggeprojekterne – som netop kunne skabe den øjenåbner-effekt, som fandt sted blandt rådgiverne i Vandhalla-projektet (Grangaard, 2016) – eller et kursus for alle de involverede teams i konkurrencen om Danske Handicaporganisationers Hus (Ryhl og Frandsen, 2016). Der lå en uudtalt forventning hos bygherrerne om, at når tilgængelighed var nævnt i programmet, ville rådgiverne selv tage teten.

Eftersom de fleste bygherreorganisationer modtog bestillinger på projekter fra en bestillerenhed, opererede de færreste med en indsats i forhold til brugerne af en ny bygning. En statslig bygherre skilte sig lidt ud og havde netop fokus på at få skabt et ejerskab til projekterne i organisationen – både de involverede brugere og bygherreorganisationens egne medarbejdere.

Men det vi jo virkelig prøver på, også omkring tilgængelighed, det er at få det her ejerskab fra starten af, at når man ligesom har været blevet hørt, og man har diskuteret det, og man har truffet en beslutning, og man har været med i processen hele vejen, så har man også et andet ejerskab til det her, og står på mål for det, også når det bliver svært bagefter, hvor det får modstand. Så det er noget af det, vi sådan går efter hele tiden, når vi gør de her ting. Også omkring tilgængeligheden.

Opfølgning undervejs i processen

Omkring halvdelen af bygherrerne fortalte, at de i en eller anden grad var involveret i opfølgning af, hvorvidt det endelige byggeri var blevet så tilgængeligt, som det var planlagt. Der var tilsyneladende tale om en indsats i forhold til byggemøder på baggrund af tegningsmaterialet, notater og redegørelser. Flere bygherrer talte om at følge til dørs og dermed sikre, at intentionerne ikke blev glemt, når der blev foretaget valg eller justeringer. Hos en statslig bygherre forventede man grundlæggende, at rådgiverne havde sikret, at alt var orden, men man fulgte op på bemærkninger i byggetilladelsen i de tilfælde, hvor projektet ikke var i orden.

Samme bygherre talte om, at 'den sunde fornuft var røget i fløjten' og forklarede, at branchen kendte til tilgængelighedskravene, men nogle gange blev der truffet nogle beslutninger, hvor man ikke tænkte sig om. Hensyn til æstetik eller pris kom til at bestemme. Det blev et prioriteringsspørgsmål. Dog kunne det også være, at dialogen med entreprenøren ikke havde været god nok, og fejl opstod. Samme bygherre forklarede, at fagtilsynet netop var et redskab til at sikre det ønskede resultat. Men alt for tit resulterede fagtilsynet blot i notater, hvor ingen sagde fra til bygherren, så der kunne blive gjort noget ved de fejl, som var blevet opdaget. Derfor fik man ikke ændret på noget, men måtte leve med dem. Bygherren var ofte den, som fik besked herom, når det var for sent, og efterlyste, at rådgiverne kom til bygherren, når problemet opstod. Men det ville betyde, at rådgiveren skulle være ret klar i sin sag og have tegnet alt, så entreprenøren kunne se løsningerne. For ellers vil entreprenøren svare, at det ikke er til at se ud af materialet, hvorledes løsningerne skal være. Derfor oplevede bygherren, at der skete en ansvarsflygtigelse.

Så alt for ofte så bliver der ikke taget en konsekvent handling, fordi der ikke rigtigt er nogen, der påtager sig ansvaret.

Bygherrens egen rolle og kompetence omkring fokus og opfølgning blev derimod fremhævet af en anden statslig bygherre som en økonomisk fordel.

.... hvor vi også bare i virkeligheden tjener mange penge ind i vores byggesager ved at være vidende om, hvad det er, vi skal have fokus på, på hvilke tidspunkter. Så vi kommer ikke ud for at hovsa for resten, vi skal jo også lige huske noget tilgængelighed, når vi er ved at være færdig. Det sker bare ikke hos os.

Forventning til myndighedsbehandling

Grundlæggende er det bygherrens ansvar, at en bygning overholder gældende lovgivning. Tidligere forskningen har peget på, at byggesagsbehandlingen ikke nødvendigvis er en garanti for en kvalitetssikring, en bygherre udelukkende kan sætte sin lid til.

Et studie omhandlende byggesagsbehandlingen i fem kommuner har vist, at der på ingen måde var tale om en ensartet procedure kommunerne imellem eller internt i kommunerne byggesagsbehandlere i mellem. Ligeledes er forhold omkring tilgængelighed endnu ikke indarbejdet og tegnet igennem, når der ansøges om byggetilladelse. Det betyder, at forhold omkring tilgængeligheden bliver skrevet ind som et vilkår i byggetilladelsen (Frandsen et al, 2012) og dermed ikke vurderet af en byggesagsbehandler. Det vil da være muligt for en byggesagsbehandler at foretage et tilsyn i forbindelse med udarbejdelse af en ibrugtagningstilladelse. Det er dog ikke i alle byggesager, at der udføres et tilsyn fra kommunens side (Grangaard & Ginnerup, 2014).

Hos nogle bygherrer var der en stor forventning til byggesagsbehandlingen, hvor byggetilladelse og ibrugtagningstilladelse blev opfattet som et kvalitetsstempel, der betød, at projektet efterlevede lovgivningen. Det var overvejende kommunale bygherrer, som forventede en kontrol hos den kommunale bygningsmyndighed. En kommunal bygherre forklarede, at det var oplevelsen, at denne myndighed var ekstra opmærksom, når kommunen byggede selv.

Flere bygherrer vurderede, at der dog godt kunne være byggerier i deres portefølje, som ikke efterlevede tilgængelighedskravene. Dette udsagn kunne tilsyneladende tolkes som, at de enten var fra før bygningsreglementet begyndte at indeholde bestemmelser om tilgængelighed, eller at manglende tilgængelighed ikke var blevet opdaget eller blot var blevet ignoreret.

Hver dag er en test - relation til driften

Bortset fra den bygherre, som udarbejdede ibrugtagnings-APV (arbejdspladsvurdering), var der ingen af bygherreorganisationerne, som havde sat evaluering af de færdige byggerier i system med tanke på samspillet mellem brugerne og bygningen. Pågældende bygherre ville gerne arbejde endnu mere med dette 'post-occupancy-aspekt'. I et boligselskab havde de en strategi omkring hele tiden at prøve selv at italesætte nogle mål, de kunne evaluere på for hele tiden at få et læringselement ind i projekterne. Tilgængelighed i udearealerne kunne være et evalueringsmål.

Flere bygherrer fremhævede, at driftsafdelingen var tæt på brugerne og den daglige brug af bygningerne, hvilket betød, at de umiddelbart fik tilbagemeldinger på, hvorvidt de forskellige løsninger virkede eller ej. Denne tætte kontakt til driftsafdelingen blev værdsat.

Opsamling på indsatsen blandt bygherrerne

Der tegnede sig ikke et entydigt billede af en særlig indsats hos bygherrerne for at sikre tilgængelighed i de endelige og færdige løsninger, eftersom indsatsen varierede meget. De færreste bygherrer foretog sig noget i forbindelse med den udførende fase, antageligvis fordi opgaven var uddelegeret til rådgiverne. Flere skrev tilgængelighed ind i programmet, nogle valgte også at følge op undervejs, andre forventede, at myndighedsbehandlingen fangede problemerne. Flere pegede på, at de hurtig fik tilbagemeldinger fra brugerne og driftsafdelingen, hvis der opstod problemer i bygningerne, hver dag blev derfor betragtet som en test.

Hos de forskellige bygherrer eksisterede der tilsyneladende ikke nogen form for evaluering af, hvilke indsatser, aktiviteter og redskaber der virkede.

Kompetencen i indsatsen

Dette afsnit beskæftiger sig med kompetence- og vidensniveauet hos de to parter: bygherre og rådgiver, som er indbyrdes afhængige af hinanden. Uden bygherre intet projekt, og uden rådgivere ville der ej heller være et projekt.

Rådgivernes kompetenceniveau

Rådgiverne var bygherrernes samarbejdspartnere og de fagfolk, der har til opgave at skabe tilgængelighed i det endelige design. Ved størstedelen af de afholdte interviews gennemspillede der sig den samme scene. Informanter gav umiddelbart udtryk for, at rådgiverne ikke var 'klædt fagligt på' til opgaven, men informanterne skyndte at moderere sine svar og forklare, at nogle rådgivere var dygtige – og at niveauet derfor varierede. Nogle bygherrer havde endvidere fundet dygtige samarbejdspartnere, som de foretrak at samarbejde med. Andre oplevede, at rådgivere som havde specialiseret sig i eksempelvis ældreboliger, var dygtige.

Der tegnede sig derfor et broget billede af rådgivernes kompetence- og vidensniveau på tilgængelighedsområdet, som det tog sig ud ifølge bygherrerne. Udsagnene vidnede om, at dette fagfelt ikke altid prioriteres højt nok og ligeledes ikke integreres som en naturlig del af designet. Nogle gange var bygherrerne nødt til selv at drive tilgængeligheden frem og rådgive omkring løsninger, eftersom rådgivernes niveau var for lavt. Det gjaldt alt lige fra projekteringen af handicaptolletter til holdningen til tilgængelighed i eksisterende og/eller bevaringsværdige bygninger. I den forbindelse fortalte en statslig bygherre, at de selv måtte være inspirator og formidle gode eksempler. Mens andre oplevede, at rådgiverne havde fint styr på den tekniske del i form af Bygningsreglementets krav, men det var uvant for dem at tænke holistisk og bredere eller tænke i ligeværdighed og universelt design. En

bygherre havde erfaret forskelle i forhold til størrelsen af tegnestue, hvor det kneb med kompetencerne på de mindre tegnestuer, mens en anden pointerede, at det også var et problem på de store tegnestuer.

Nogle informanter pegede på, at kompetenceniveauet var højere hos landskabsarkitekterne end hos bygningsarkitekter. Derfor oplevede man i landskabsopgaverne både en opmærksomhed på tilgængeligheden, men også et arkitektonisk design, hvor tilgængeligheden var tænkt ind, uden at man lagde mærke til den.

Bygherrens videns-og kompetenceniveau

Det var tydeligt, at bygherreorganisationerne oplevede en meget varieret kvalitet i rådgivernes ydelser og kompetencer på tilgængelighedsområdet. Men hvordan stod det så til hos bygherrerne selv?

Bortset fra to bygherrer, som havde sikret sig, at en medarbejder var specialiseret i tilgængelighed henholdsvis i bygningsarkitektur og den anden i landskabsarkitektur (boligselskab med egen landskabsafdeling), var der ingen, som havde tilgængelighed og universelt design som en kompetence hos sig selv. Nogle gjorde brug af eksterne konsulent- og revisionsbistand, blandt andet fra et medlem af et lokalt handicapråd i en af kommunerne.

Flere bygherrer pegede på, at de enten selv godt kunne blive bedre til at arbejde med tilgængelighed, eller eksempelvis godt kunne have brug for en medarbejder med tilgængelighed som særlig kompetence, der kunne opfangе problemer på et tidligt stadie.

Tilgængelighed var ikke et selvstændigt tildelingskriterium, når en statslig bygherre udarbejde rammeaftaler med bygherrerådgivere, eftersom der var tale om Bygningsreglements bestemmelser. I særlige projekter ville man stille krav om, at bygherre sikre den pågældende kompetence, men man fandt endvidere ikke, at bygherreorganisationen selv skulle besidde denne kompetence. Man frygtede, at den ikke ville blive brugt tilstrækkelig.

Nogle bygherrer var ikke opmærksomme på, at de faktisk havde flere redskaber og virkemidler til rådighed, end de allerede gjorde brug af i forhold til at få fokus på tilgængeligheden internt og hos samarbejdspartnere. En bygherre havde ikke tænkt over, at det ville være muligt at stille krav om en tilgængelighedsgranskning af projekterne udført af en specialist/tilgængelighedsauditor.

Flere af de informanter, som selv i sin tid havde været på et prøv-selv-kursus⁵, vurderede, at det måske var på tide med en genopfriskning, ikke mindst i forhold til de øvrige kollegaer, som aldrig havde prøvet det. De enkelte informanters engagement spillede en afgørende rolle for, hvor stort et fokus der var på tilgængeligheden. Det var tydeligt, at de informanter, som havde stor opmærksomhed på at skabe gode fysiske rammer for en mangfoldig brugergruppe, havde alle en stor interesse for fagfeltet og erfaring i en eller anden form fra et prøv-selv-kursus, eller de havde arbejdet mere specialiseret med tilgængelighed i forbindelse med en anden ansættelse. Selvom der var en opmærksomhed på tilgængeligheden, var der forskel på, hvorledes den blev prioriteret. Der var tydeligvis heller ingen systematisk vidensopsamling til stede i langt de forskellige bygherreorganisationer.

⁵ På et prøv-selv-kursus prøver kursisterne at skulle bevæge sig rundt i et fysisk miljø i kørestol eller med 'blindestok' og forskellige typer af briller på, der skaber en midlertidig synsindsættelse. Kirkeby har peget på, at en sådan prøv-selv-tur giver rådgiverne et indblik i en ny verden (Kirkeby, 2015), for på et sådan kursus opnår man ikke en fornemmelse af, hvad det vil sige at leve med en funktionsnedsættelse, men en introduktion til tilgængelighedens betydning.

Det var tydeligt, at bygherrerne fandt, at kompetenceniveauet hos rådgiverne varierede og i mange tilfælde ikke var højt nok. Samtidig var der en bevidsthed hos flere bygherrer om, at de også godt selv kunne blive bedre – og de fandt det inspirerende, når vi under samtalen kom til at tale om eksempler på universelt design, men også mulige redskaber og aktiviteter til at understøtte kvaliteten af det færdige resultat. Antageligvis var de ikke bevidste om, hvilke muligheder der lå foran dem inden for dette fagfelt.

Fremtidssikring

Dette afsnit beskæftiger sig indledningsvist med, hvorledes bygherrerne fremtidssikrede deres bygninger, når det gjaldt tilgængelighed.

Generelt fandt bygherrerne, at det var en udfordring at etablere tilgængelighedstiltag i eksisterende og bevaringsværdige bygninger. Når de var i gang med projekter i en bygning, blev der arbejdet på at etablere tilgængelighedstiltag. Gang på gang blev det gentaget, at det var tale om det muliges kunst.

Når vi har fingrene i en bygning, så gør vi det, der er muligt.

Alligevel var der stor forskel på, hvor fokus lå, når der blev arbejdet med fremtidssikring – og hos nogle bygherrer, var det uvant at tænke tilgængelighed ind i forhold til fremtidssikring. En bygherre fokuserede på materialerne, mens andre fokuserede på forskellige rumlige kvaliteter. I en organisation havde man en intention om differentierede rum, eksempelvis et toiletrum med offentlig adgang, der kan rumme en familie, en person med et handicap etc. En kommunal bygherre havde fokus på brugen, at kvadratmeterne var fleksible⁶ og dermed ikke for specifikke, og at de også kunne bruges i morgen, selvom man ikke kendte morgendagen. En privat bygherre bakkede op om denne tankegang og fremhævede fleksibiliteten kombineret med sund fornuft for at bevare værdien. For andre var der altid et fokus på tilgængelighed, men ikke en decideret procedure. En bygherre fra et boligselskab pointerede, at der var forskellige fokuser i de forskellige boligforeninger og deres bestyrelser – men store renoveringer blev fremtidssikret. I en andet boligselskab havde de fokus på at opgradere badeværelserne, så de udover at opnå nutidig standard også blev handicapvenlige.

Tilsvarende fraværet af en tilgængelighedsstrategi eller tilgængelighedspolitik var der ej heller bygherrer, som havde en fast holdning eller procedure i forhold til de eksisterende bygninger. I stedet arbejdede man med at etablere tilgængelighed, når behovet opstod, eller man alligevel var i gang med en ombygning. Tilgængelighed og universelt design optrådte derfor ikke som en driver for fremtidssikringen, men som et biprodukt.

⁶ Bygherrerne anvendte begrebet fleksibilitet til at beskrive, at deres bygninger kan anvendes på forskellig måde og ikke er fastlåst til en bestemt funktion. Der var i princippet tale om en generelle rum frem for fleksible rum, der kan rekonfigureres ved at flytte på fleksible vægge etc. jf. (Hultberg & Mowé, 1983).

Bygherrens oplevelse

På baggrund af det empiriske materiale beskæftiger denne del af rapporten sig med bygherrens oplevelse af tilgængelighed og universelt design i markedet også som værdi. Under overskriften: barrierer og muligheder beskrives først bygherrens syn på de økonomiske aspekter ved tilgængelighed og derefter tanker omkring et højere tilgængelighedsniveau i fremtiden.

Tilgængelighed og universelt design i markedet

Dette afsnit beskæftiger sig indledningsvist med bygherrens oplevelse af udbud og efterspørgsel på tilgængelighed/universelt design. Herefter følger et afsnit om bygherrenes vurdering af, hvorvidt det giver mening i bygherreorganisationerne at betragte tilgængelighed og universelt design som værdiskabende.

Udbud og efterspørgsel

Tilsyneladende var det nemmere at udtale sig om efterspørgsel end udbud. Endvidere tydede det også på, at informanterne ikke var vant til at tænke i markedsføring af tilgængelighed/universelt design og ej heller se den kvalitet som et konkurrenceparameter.

Oplevelsen af efterspørgslen varierede i de forskellige bygherreorganisationer, ligesom der var informanter, der ikke oplevede en decideret efterspørgsel. Endvidere var fraværet af statistik et gennemgående træk ved svarene fra samtalerne.

Flere bygherrer pegede på, at opstod der et behov for tilgængelighed og dermed tilpasning af de eksisterende bygninger, så ville man bestemt gå ind og arbejde på en løsning af problemet.

Københavns Lufthavn skilte sig ud fra de øvrige bygherreorganisationer, fordi de udarbejdede et statistisk materiale. I 2016 var 0,44% af passagerne PRM-passagerer⁷. På de meget travle dage kunne lufthavnen have 100.000 passagerer – da ville der gennemsnitlig være tale om 440 PRM-passagerer på en sådan dag, som havde brug for assistance i en eller anden grad. Endvidere pegede informanten på, at man oplevede et stigende antal ældre passagerer. Her var man bevidst om efterspørgslen på tilgængelighed.

En privat bygherre havde fået udarbejdet en undersøgelse af, hvad unge mennesker stillede af krav til deres bolig, men tilgængelighed havde tilsyneladende ikke været et tema. Derimod gik efterspørgsel relateret til ældre menneskers behov igen hos flere bygherreorganisationer, ligeledes som en bygherre påpegede, at der i fremtiden vil være behov for at tænke mere og mere i fysiske rammer til personer med demenssygdomme. En kommune stod over for en kommende renovering af kommunens plejecentre, mens en anden oplevede en efterspørgsel fra de ældre på tilgængelighed i kommunens bygninger; skole, bibliotek og medborgerhus – for de ældre var interesseret i at komme ind, komme rundt og gøre brug af faciliteterne.

Både de private (nogle projekter blev udbudt for salg, hvis det kunne betale sig) og de almene udlejere af boliger pegede samtykkende på behovet for ældrevenlige boliger og seniorboliger. En privat bygherre gjorde brug af betegnelsen handicapvenlige lejligheder i relation til de ældre beboere. Han havde selv på et tidspunkt i forbindelse med et byggeri af boliger til ældre samlet en gruppe folk med viden om feltet, blandt andet seniorkonsulent Margrethe Kähler fra Ældresagen. Hun havde været inspirerende og fortalt, at ældre ikke vil bo i ældreboliger sammen med andre ældre, men i ældrevenlige boliger, hvor man kan komme ind og ikke falder over dørtrin, i en bebyggelse som også huser andre beboere - eksempelvis børnefamilier.

Det var tydeligt, at bygherrerne oplevede, at beboerne gerne ville kunne blive boende i den samme bolig eller bebyggelse. I et boligselskab spurgte udlejningsafdelingen de beboere, som flyttede fra selskabet, om årsagen til fraflytningen – og her var behovet for niveaufri adgang et parameter. Det ville dermed være muligt at se på statistikken i de forskellige boligafdelinger. Pågældende informant tilføjede, at som så mange andre steder i samfundet viste den demografiske udvikling sig også i deres beboersammensætning, flere ældre.

Det var ikke blot de ældre, som bidrog til en efterspørgsel. Ikke bare havde kommunerne fokus på plejecentre, men man oplevede også en efterspørgsel på tilgængelighed i forhold til børn. Særlig tiltag, der kunne løse problemer med lys og lyd for enkelte elever i skolerne, oplevede en kommunal bygherre en efterspørgsel på

De statslige bygherrer oplevede også efterspørgsel. En pegede på efterspørgslen på sunde lokaler, der kunne understøtte undervisning og forskning. I den forbindelse efterspurgte brugerne bl.a. sunde materialer og en belysning, der passer til de aktiviteter, der skulle foregå. En anden statslig bygherre pegede på et pres, som museerne var begyndt at italesætte. Det gjaldt overvægtige turister, som i elevator skulle transporteres op på etagerne.

Det var hovedsagelig gruppen af ældre, der genererede en efterspørgsel på tilgængelige og universelt designede bygninger, som bygherrerne kunne konstatere.

Tilgængelighed og universelt design skaber værdi

Langt de fleste bygherrer fandt, at tilgængelighed eller i hvert fald universelt design kunne betragtes som en kvalitet ved det byggede, der skabte værdi. En statslig bygherre pegede på, at det generelt var værdiskabende at tænke sig om – og at operere med tilgængelighed var at tænke sig om. En anden statslig bygherre tilsluttede sig dette ved at mene, at der var tale om en værditilvækst, fordi der var tale om tilgængelighed i videst mulig omfang – ikke blot for kørestolsbrugere eller personer med en synsnedsættelse, men fordi det var sund fornuft at undgå for mange fysiske forhindringer. Dermed blev logistikken i bygningerne lettet for personalet og dem, der leverede varer. En bygherre vurderede, at det var et succeskriterium, at alle typer af mennesker kunne komme hos dem, derfor var der tale om en værdi.

Blandt de bygherrer, som ikke betragtede tilgængelighed som værdiskabende, men udelukkende fokuserede på universelt design som værdiskabende, var der forskellige begrundelser. En bygherre mente, at man kunne betragte tilgængelighed tilsvarende brand og brandforhold – det var et krav i Bygningsreglementet som alle andre krav. En anden fandt, at tilgængelighed ikke var appellerende, fordi det henvendte sig mod nogle få og ikke alle mennesker i modsætning til universelt design.

Det er jo også noget med, hvordan brander man en bebyggelse. Så det er ikke så sexet at sige, jamen den er super tilgængelig.

En tredje påpegede, at fokus skulle være på ligeværdighed. Tydeligvis var der ingen, som havde tilgængelighed eller universelt design som en del af deres værdisæt. Men nogle bygherrer pegede på en vej frem til at løfte feltet og dermed også øge den værdiskabende effekt. En bygherre så muligheder i funktionsudbud. En anden bygherre ville løfte feltet gennem eksempler på flotte løsninger.

Meget svært at finde de smukke, flotte løsninger som man kan promovere og sige, jamen se, det kan jo godt lade sig gøre. Men hvis man kunne det, lave et eller andet katalog i den retning, og som man måske oven i købet kunne anvende i undervisningen af arkitekter, da kunne man måske begynde at sætte nogle ting i bevægelse i forhold til denne her værdiskabelse.

En tredje bygherre var generelt opmærksomhed på værdien af produktet i form af bygningen grundet den store betydning på langt sigt. Her fokuserede man på, at en bygning skulle være let at komme til og give værdi for de mennesker, der skal være i det. Det ville tillige også hænge sammen med efterspørgslen.

Tilsyneladende var der blandt bygherrerne en bevidsthed om tilgængelighed som en norm, man gerne ville opnå. Men man har antageligvis ikke fundet ud af, hvordan værdien ville eller skulle vise sig. Dermed så man antageligvis tilgængelighed og universelt design som kvaliteter ved byggeriet, der skabte værdi, men på et teoretisk plan.

Barrierer og muligheder

Denne del beskæftiger sig i første del med bygherrens oplevelser og tanker omkring de økonomiske sider af tilgængeligheden. Dernæst følger en gennemgang af deres holdning til, om graden af tilgængelighed burde være højere i fremtidens byggeri. I den forbindelse beskrives først bygherrenes tanker omkring de barrierer, der formodentlig vil hæmme eller modarbejde ønsket om et højere tilgængelighedsniveau. Dernæst beskrives deres tanker om, hvad der skal til for at understøtte en udvikling mod et højere niveau.

Økonomiske sider af tilgængeligheden

Der var gennemgående en holdning tilstede blandt de adspurgte bygherrer om, at fordi tilgængelighed var et lovkrav, skulle man efterleve kravene. Flere pegede i den forbindelse på, at økonomi ikke burde være en barriere, da Bygningsreglementets krav var en generel forudsætning for at bygge. En statslig bygherre pointerede, at tilgængelighedskravene hos dem aldrig blev vurderet ud fra, om det kunne betale sig eller ej. For tilgængelighed skulle være med for at sikre, at hele bygningen var funktionelt i orden.

Men i nogle situationer, primært ved renovering og ombygning kunne omkostningerne optræde som en barriere, ligeledes som økonomien fik betydning for omfanget af tilgængelighed både inden for og ud over Bygningsreglementets niveau. En kommunal bygherre fortalte, at de for at spare havde set bort fra tilgængelighedskravet om niveaufri adgang ved alle indgange i forbindelse med ombygning af en eksisterende bygning. Én af de øvrige statslige bygherrer kunne derimod ikke forestille sig, at tilgængeligheden blev fravalgt, blot fordi det blev for dyrt.

En bygherre fra et boligselskab fortalte, at de lige havde haft licitation på 33 boliger. Det billigste bud var 20% dyrere end forventet.

Det gør rigtig ondt og udelukker jo alle former for tiltag, herunder også tilgængelighed m.m. Vi er i øjeblikket inde i en besparelsesrunde med billigste entreprenører, men besparelser i den størrelse er desværre meget svær at gennemføre, uden at "det gør rigtig ondt"

Endvidere fandt pågældende bygherre, at det var relativt dyrt at bygge i dag grundet udgiften til grunde, og fordi der var gang i byggeriet. Samtidig havde de nogle økonomiske rammer i forhold til blandt andet myndigheder, som de skulle holde sig inden for.

I en kommune havde man fastlagt maksimalprisen på nybyggeri af forskellige bygningstyper. De kunne dog blive justeret på baggrund af stedspecifikke udgifter, eksempelvis en forurennet grund. Tilgængeligheden i form af Bygningsreglementets krav ville ikke blive sparet væk, eftersom der var tale om et lovkrav, som kommunens bygningsmyndighed skulle godkende.

Men der er det klart, der er sådan noget som tilgængelighed noget af det, der vil overleve, fordi det er lovbestemt.

I forbindelse med ombygninger forklarede en anden kommunal bygherre, at der sjældent var tale om små fikse og billige løsninger, for meget andet skulle der også tages med eksempelvis kloaknettet og elinstallationer. Derfor blev ombygninger ofte meget omsiggribende.

En privat bygherre mente, DGNB-kriterierne ikke betød dyrere projekter, derimod kostede dokumentationen. Samme bygherre forklarede, at Bygningsreglementets tilgængeligheds krav kunne betyde andre disponeringer eksempelvis placering af kantine i stueetagen. Ud fra dette princip behøvede projekterne derfor ikke at blive dyrere.

Flere bygherrer mente, at der ville være tale om samme pris, hvis tilgængeligheden blev tænkt ind fra start. En statslig bygherre drog en parallel til bæredygtighed og påpegede, at det var sund fornuft at tænke tilgængelighed ind fra start. I nogle boligselskaber mente man, at det aldrig ville være udgiftsneutralt, og én af disse bygherrer vurderede, at det dog var langt dyrere at etablere tilgængelighed på et senere tidspunkt. I et andet boligselskab, var de meget opmærksomme på udgifter til eksempelvis en elevator, som kun blev placeret steder, hvor der reelt var brug for den. Den bygherre, som arbejdede med byudviklingen vurderede derimod, at tilgængelighedens kvalitet ikke havde noget med pris at gøre i deres projekter.

Det var tydeligt, at mange bygherreorganisationerne ikke lavede deciderede analyser af udgiften til tilgængelighed. Nogle indhentede priser i den enkelte projekter, lavede overslag på de forskellige projekter, andre havde nogle nøgletal, de anvendte eller indhentede priser fra prisbøger. En statslig bygherre ønskede at få adgang til sådanne analyser, hvis andre udarbejdede dem. En anden statslig bygherre opererede med totaløkonomiske analyser, men ikke med et særskilt fokus på tilgængelighed. I én af kommunerne udarbejdede man ligeledes totaløkonomiske analyser og tog en snak om udgifter til tilgængelighed i forbindelse med de enkelte projekter, samtidig som man også generelt forholdte sig til kravene og deres økonomiske omkostninger. En bygherre havde erfaret i en anden organisation, at tilgængelighedstiltag blev vurderet ud fra, om det ville være muligt for virksomheden at tjene udgiften ind fra pågældende kundesegment.

En privat bygherre valgte at koble økonomien sammen med efterspørgslen, samtidig som bygherreorganisationen arbejdede på, at deres egne krav ikke skulle fordyre projekterne.

Når vi går ud og stiller krav, og vi også giver entreprenører, arkitekter osv. vores platform, så kommer de jo tit og fortæller os, jamen så bliver

det så og så meget dyrere. Men det er jo noget, vi på den måde med vores samarbejdspartnere arbejder på, at det skal det ikke være. Og det er min holdning, at det behøver det heller ikke være. Men det er også sådan, hvis du har et byggeri, hvor du ikke har tænkt de her tanker, at det er et byggeri, der er let at komme til, og som på den måde giver værdi for de mennesker, der skal være i det, jamen så vil efterspørgslen jo heller ikke blive så stor.

Det var tydeligt, at økonomi spillede en stor rolle, men den blev opfattet forskelligt. Hos størstedelen af bygherrerne blev der ikke brugt penge på noget, der lå ud over Bygningsreglementet. Eftersom de færreste af bygherrerne havde erfaring med analyser og beregninger af udgiften til tilgængelighedstiltag, var der åbenbart heller ingen, der spurgte sig selv, om det var muligt at gribe projekterne an på en anden måde inden for det samme budget.

Et højere tilgængelighedsniveau?

De fleste bygherrer så med positive øjne på tanken om et højere tilgængelighedsniveau i fremtidens byggede miljø enten generelt eller på udvalgte områder. For nogle var det antageligvis svært at udtale sig grundet manglende erfaring med temaet.

Jamen altså, man kan da altid øge, altså det går jeg ud fra. Altså jeg vil sige, state of the art med Høje Tåstrup (reference til Danske Handicaporganisationers Hus), altså jeg går ud fra, at der ... eller det ved jeg jo, der er jo hele tiden udvikling inden for feltet, inden for området, så man kan vel sige, sådan øge ... går jeg ud fra. Altså i muligheder, i tekniske løsninger, i viden, osv. er der jo hele tiden udvikling, så det går jeg da ud fra.

En bygherre fra et boligselskab mente, at det ville være relevant med et højere tilgængelighedsniveau i forbindelse med renovering, da et sådant niveau ville bidrage til en fremtidssikring. En kommunal bygherre så for sig et større fokus på tilgængelighed i den eksisterende bygningsmasse. Det var denne bygherres oplevelse, at nybyggeriet generelt i branchen overdøvede de eksisterende bygninger eksempelvis også i Bygherreforeningen. Renoverprisen omfattede ikke tilgængelighed og universelt design i sine kriterier, ligeledes som den henvendte sig til arkitekter og ikke til bygherrer.

En privat bygherre vurderede, at det ville være frugtbart med et større fokus i markedet på den generelle tilgængelighed i forhold til eksempelvis, hvordan bygningen var placeret, og hvorledes brugerne oplevede den. Mens en anden pegede på den eksisterende by som indsatsområde.

En privat bygherre vurderede, at et højere tilgængelighedsniveau ville ske af sig selv grundet et stigende antal ældre, ligesom der ville komme et større fokus på indeklima. En statslig bygherre så for sig en indsats i relation til ikke synlige handicaps og med et langt større fokus på universelt design. En kommunal bygherre fandt, at der måske ikke var brug for mere tilgængelighed, men et større fokus på de forskellige typer brugere og de sanselige aspekter af arkitekturen.

Blandt de mere skeptiske stemmer, mente en statslig bygherre, at det kunne ske på sigt og ikke nødvendigvis nu, ligeledes som det ville kræve en politisk beslutning. En bygherre fra et boligselskab fandt, at tilgængelighedsniveauet i Danmark var 'state of the art', og tilføjede, at skærpede tilgængelighedskrav kunne blive konkurrencebegrænsende.

Økonomi den største barriere for et højere tilgængelighedsniveau

Økonomi var den barriere, som blev nævnt af flest bygherrer for at stå i vejen for et højere tilgængelighedsniveau. Dernæst fulgte den eksisterende

bygningsmasse med dens begrænsninger og forhold omkring bevaring. Modstridende myndighedskrav, politikernes fokus, rådgivernes brug af standardløsninger og manglende viden om universelt design blev også betragtet som barrierer, for det var bygherrerne opfattelse, at der var alt for få, som ved noget om universelt design. En statslig bygherre pointerede endvidere, at der i dag var et alt for stort fokus på de fysiske handicaps, og at man dermed glemte de øvrige typer af handicaps.

Faktorer der ville understøtte et højere tilgængelighedsniveau

Blandt de adspurgte bygherrer var der mange bud på (forskellige bud fra lidt over halvdelen af informanterne), hvad en udvikling mod et højere tilgængelighedsniveau ville kræve for at forløbe succesfuldt. De placerede sig inden for temaerne viden, gode eksempler, 'mind-set'/holdning og lovgivning.

Viden om tilgængelighed og universelt design gik igen hos flere bygherrer som en afgørende faktor for en succesfuld udvikling af et højere tilgængelighedsniveau. En bygherre pegede på uddannelse blandt andet med prøvelselv, samtidig som det burde være muligt at afprøve løsninger og problemstillinger i et prøve-laboratorium. Koblet til viden var også de gode eksempler på tilgængelighed og universelt design, et inspirationskatalog, som blev efterspurgt af flest bygherrer. En pegede på, at gode eksempler ville være til glæde for alle bygningstyper. En anden udtrykte, at tilgængelighedsløsninger havde fået et dårlig omdømme, grimt og pladskrævende, men sådan behøvede det ikke at være, men det vil kræve en formidlingsindsats. For løsningerne fandtes, og pågældende bygherre indhentede selv meget inspiration og viden fra svenske og europæiske netværk.

Fordi det er jo tit det, man tænker: ah, det bliver så grimt, og det kommer til at fylde det hele, og det kommer til at ødelægge noget. Men det er jo ikke nødvendigvis sådan, det er.

En større forståelse for kompleksiteten i samspillet mellem tilgængelighed/universelt design og bevaringsværdige bygninger blev betragtet som en væsentlig faktor for en udvikling mod et højere niveau. I dag stod en statslig bygherre midt i mellem to ekstremer, som på den ene side var de lokale handicapråd, som ville have fuld tilgængelighed og på den anden side en myndighed, som udelukkende ville bevare.

En anden statslig bygherre pegede på sammenhængen mellem viden og holdning som en vej til at få mere tilgængelighed ind i byggeriet.

Jeg tror, viden og holdninger hænger sammen. Altså som menneske vil man jo gerne kunne forstå det fornuftige i det, man gør, og hvis man får en viden om, hvor meget det kan betyde for nogle mennesker ... og det kan godt være, det er nogle mindre grupper, men det kan gøre en kæmpe forskel for en persons liv. Så kan det godt være, at man husker det, når man så sidder og skal projektere. Og gode konkrete eksempler på, hvor det har gjort en forskel.

Innovation var et andet tema. En bygherre fra et boligselskab påpegede, at det var nødvendigt med en forandring i rådgivernes 'mind-set'. Man skulle få rådgivere til at tænke på en ny måde og udvikle nye løsninger fremfor blot at vælge og anvende færdige standardløsninger. Universelt design som designteori, blev betragtet som en nøgle til innovation, fordi brugerforståelsen omhandle alle frem for få udvalgte grupper.

En statslig bygherre påpegede, at der var en sammenhæng mellem udviklingsstadiet på løsningsfronten, vilje og økonomi.

Der skal være løsninger der skal være parat, der skal være vilje til at gøre det, og så skal der være økonomi til det også.

Samme bygherre vurderede endvidere, at en ambition om et højere tilgængelighedsniveau krævede en opmærksomhed i forhold til bolig- og erhvervsbyggeri samt byudviklingsprojekter, eftersom den allerede var til stede i sundhedsbyggeriet. Den bygherre, som faktisk arbejdede med byudviklingsprojekter, mente, at en sådan ambition ville kræve en kortlægning af tilgængeligheden i den eksisterende by for at få skabt et overblik, som kunne danne grundlag for arbejdet med et højere tilgængelighedsniveau. Det ville være oplagt at se på blandt andet hjørner, hvor trafik mødes, og naturlige ledelinjer.

Lovgivning var tillige en faktor, som flere bygherrer vurderede ville spille en helt afgørende rolle for en udvikling af tilgængelighedsniveauet. For uden den, ville de ikke kunne få gennemført projekter i deres organisationer – ellers ville politikerne ikke betale. En bygherre fra et boligselskab forklarede, at der ikke var tale om en enkelt handling, men måske en proces i flere tempi, hvor fagkundskab var med i et parløb sammen med kommunerne. En statslig bygherre fandt, at et højere tilgængelighedsniveau og dermed et skærpe af tilgængelighedskravene ville kræve et langt større generelt fokus på, hvorledes der skulle følges op på efterlevelsen af Bygningsreglementet.

Mange af bygherrerne så positivt på tanken om et højere tilgængelighedsniveau i det byggede miljø. I den forbindelse var det essentielt for bygherrerne, at udviklingen blev drevet af lovgivningen, ellers ville temaet ikke blive prioriteret, da økonomi blev betragtet som den største barriere for et højere tilgængelighedsniveau end det, som blev praktiseret i dag. Derudover pegede flere bygherrer på, at viden, gode eksempler, 'mind-set'/holdning var faktorer, der var nødvendige for at understøtte en ambition om et højere tilgængelighedsniveau.

Konklusion og refleksion

Denne konkluderende og reflekterende del indledes med en kortfattet gennemgang af bygherrens praksis omkring tilgængelighed og universelt design. Dernæst reflekteres over den nye viden, som undersøgelsens 15 afholdte bygherreinterviews har frembragt om bygherrerens tilgang til tilgængelighed og universelt design i byggeriet.

Bygherrens praksis og oplevelser

Grundlaget for bygherrens praksis og dermed også den grundlæggende tilgang til arbejdet med tilgængelighed og universelt design bestemmes overordnet af lovgivningen i form af Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser, når det drejer sig om bygninger. Men Københavns Lufthavn som bygherre ser 'handicap-tilgængeligheden' som en naturlig del af den generelle tilgængelighed og wayfinding, hvor det skal være nemt for alle at bruge bygningen og være rejsende i lufthavnen. En anden bygherre har valgt at lade sine bygninger DGNB-certificere, hvilket betyder, at projekterne på nogle områder har et højere tilgængelighedsniveau end Bygningsreglementet grundet DGNB-kriterierne.

For bygherrerne er tilgængelighed synonymt med Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser. Ingen af bygherrerne har en decideret tilgængelighedspolitik eller anden form for italesættelse af ambitioner omkring tilgængelighed. Særlig i kommunerne taler man om 'alle' – at alle skal kunne bruge kommunens bygninger.

Universelt design er ikke et begreb, som bygherrerne er vant til at bruge i deres praksis, men nogle finder, at der ligger muligheder i begrebet, fordi det netop ikke sigter mod en specifik gruppe af handicappede brugere, og fordi det beskæftiger sig med mere generelle forhold og kvaliteter, som er gode for alle. Andre bygherrer taler om ligeværdighed som en værdi og en kvalitet, de konkrete projekter og løsninger skal favne. Blandt de bygherrer, som udtaler sig om potentialet ved ligeværdighed og universelt design, har Danske Handicaporganisationers Hus spillet en vigtig rolle, fordi det er her, at man er blevet introduceret til disse begreber.

Bygherrens praksis er karakteriseret ved, at bygherren skal forholde sig til en bestillerenhed, som tager sig af behovsafdækning og/eller bestemmer, hvor fokus ligger i de pågældende projekter. Der tegner sig ikke et entydigt billede af bygherrerens praksis omkring en sikring af tilgængeligheden i de opførte eller ombyggede bygninger, da indsatsen er præget af forskellige aktiviteter og redskaber. Nogle skriver tilgængelighed ind i programmet og er opmærksomme på at følge op undervejs, mens andre igen forventer, at når projekterne har fået byggetilladelse, da er alt i orden. Flere bygherrer pointerer, at hvis der er noget, som ikke virker, får de besked med det samme fra driftspersonalet.

Der er gennemgående hos flere bygherrer en interesse og lydhørhed over for selv at blive bedre i forhold til tilgængelighed. De informanter, som på et eller andet tidspunkt har deltaget i et prøv-selv-kursus, taler om at få det

genopfrisket, samtidig som de finder, at deres kollegaer vil få et udbytte ved at deltage.

Når det kommer til rådgivernes kompetenceniveau, er det tydeligt, at bygherrerne umiddelbart oplever, at det ikke er højt nok. Men ved nærmere eftertanke forklarer de, at det er meget varierende. Bygherrernes praksis omkring fremtidssikring handler i stor grad om at få indarbejdet tilgængelighedstiltag i de eksisterende bygninger, når behovet melder sig, eller der i anden anledning sættes byggeprojekter i gang. De eksisterende fysiske rammers begrænsninger opfattes som en barriere for fremtidssikringen.

Bygherrernes oplevelse af tilgængelighed og universelt design i markedet i forhold til udbud og efterspørgsel er karakteriseret ved en efterspørgsel frem for en bevidsthed omkring udbud. Her refererede flere bygherrer til bestillerenhederne som dem, der har den største viden omkring efterspørgsel. De fleste bygherrer peger på gruppen af ældre, som dem, der tegner efterspørgslen. Det drejer sig blandt andet om at kunne blive i samme boligbebyggelse, nemt at kunne rejse og få adgang til kommunens faciliteter.

Gennemgående finder bygherrerne, at tilgængelighed og universelt design kan betragtes som værdiskabende, men antageligvis er man ikke vant til at forholde sig til og arbejde med denne værdi. Det er tydeligt, at bygherrernes praksis ikke omhandler statistik og udviklede strategier i forhold til disse temaer. Det samme gør sig gældende i forhold til de økonomiske aspekter af tilgængeligheden. Økonomi spiller en stor rolle hos bygherrerne. Nogle bygherrer har fået udstukket økonomiske rammer, de skal holde sig indenfor, og er derfor ikke med til at tage denne form for beslutning. Alligevel er det et gennemgående træk, at praksissen på området ikke omfatter økonomiske beregninger og analyser af omkostningerne ved den grad tilgængelighed, som praktiseres i dag, eller ved et højere tilgængelighedsniveau.

Bygherrerne er imødekommende over for et højere tilgængelighedsniveau, men peger på at en skærpelse i lovgivningen er essentiel for at lykkes med et sådan niveau fulgt op af viden, gode eksempler og holdninger.

Refleksion

Indeværende undersøgelse peger på, at der er en udvikling i gang hos bygherrerne, for der er sket noget de sidste år. Det gælder eksempelvis når en bygherre taler om, at tilgængelighed skal være en del af det færdige design og ikke et add-on, og at man har fokus på, at alle skal kunne bruge bygningen uanset alder eller formåen. Det gælder også, når nogle bygherrer anvender værdibegrebet ligeværdighed som udgangspunkt for deres projekter og dermed har taget hul på at skabe et andet 'mind-set' end det traditionelle tekniske udgangspunkt for at tale om tilgængelighed. Men eftersom undersøgelsen ikke har omhandlet et studie af bygherrernes projekter vides det ikke, hvilken effekt disse nye takter reelt har fået på det byggede miljø.

Den position, som undersøgelsen viser, at bygherrebranchen befinder sig i, kan betragtes fra flere vinkler. For på den ene side, kan man glædes over den udvikling, der har fundet sted og den interesse, der udvises over for spørgsmålet om et højere tilgængelighedsniveau i fremtiden. På den anden side kan man stille spørgsmålet, om vi kan vente på, at denne udvikling forløber af sig selv? For udviklingen kan tage lang tid, så længe bygherrerne lader deres tilgang definere af Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser og ikke selv går ind og løfter feltet i retning af universelt design. Og så længe, at bygherrerne ikke udvikler nye indsatser eller evaluerer på deres

indsats, kan man desuden frygte, at udviklingen ikke kvalificeres undervejs. Man kunne derfor stille spørgsmålet, om det ikke er på tide, at bygherrerne tager teten og får udfoldet det udviklingspotentiale, som undersøgelsen også peger på? For bygherrerne har faktisk stor indflydelse på det byggede miljø, derfor er det ekstra vigtigt, at netop de får grebet opgaven an på den rigtige måde, stillet de rigtige krav og udfordret branchen. Der må derfor være noget, bygherrerne selv kan gøre for at accelerere og kvalificere udviklingen. Følgende refleksion sigter mod at favne dette forhold.

Refleksionen er struktureret i forhold til følgende temaer:

- Lovgivning
- Værdiskabelse
- Viden
- Bygherrens egen rolle i en udvikling
- Videre forskning og vidensformidling
- Funktionsbaserede krav
- Et andet billede, hvis andre informanter?
- Det samlede billede

Lovgivning

Det er tydeligt, at Bygningsreglementet med dets minimumskrav definerer tilgængelighedsniveauet i langt de fleste bygherreorganisationer. Et norsk studie har vist, at tilsvarende var tilfældet i forbindelse med boligbyggeri i et højpris segment (Nørve et al, 2006). Derfor bliver det tillige tydeligt, at Bygningsreglementet også bidrager til at sætte scenen for måden, hvorpå tilgængeligheden gribes an. Selvom tilgængelighed er skrevet ind i programmet og derfor er med fra start, og nogle bygherrer er begyndt at tale om ligeværdighed, er det først i projekteringsfasen, at tilgængeligheden for alvor adresseres. Flere bygherrer udtrykker, at tilgængeligheden skal være i orden som ethvert andet fagområde i Bygningsreglementet. Men indsatsen for at sikre tilgængeligheden fremstår næsten lidt tilfældig. Nu er de pågældende bygherreorganisationers bygninger ikke blevet undersøgt, og derfor vides det ikke, hvorledes det står til med den faktiske tilgængelighed – men det kunne være relevant at undersøge.

Ingen af bygherrerne taler om universelt design i relation til deres egne bygninger, selvom Københavns Lufthavn nok er den bygherre, der i højest grad praktiserer universelt design. Men hvad er konsekvensen af denne Bygningsreglement-tilgang til tilgængelighed?

Ud fra en universelt designvinkel, hvor det handler om at skabe et inkluderende miljø for alle og se på behov ud fra et livsløbsperspektiv, kan det være problematisk, at der udelukkende fokuseres på forhold omkring kørestolsbrugere og personer med nedsat syn. Ud over risikoen for at stigmatisere denne gruppe, ved at der skabes særlige ekstra løsninger for pågældende gruppe, er der en fare for ikke at få udviklet gode nok løsninger. Ved først at gå ind i tilgængeligheden i projekteringsfasen afskrives muligheden for at tænke tilgængeligheden ind fra start i et hovedgreb. Ved ikke at tale om intentionen bag afskæres projekterne fra at favne en værdiorienteret indgang til arbejdet. En af de adspurgte bygherrer har netop forklaret, at det giver en anden dynamik i dialogen med rådgiverne at tage udgangspunkt i ligeværdighedsbegrebet. Ligeværdighed er ikke i konflikt med Bygningsreglementet, men Bygningsreglementet inspirerer ej heller til denne tilgang. Det kunne man forestille, sig at et funktionsbaseret Bygningsreglement i højere grad ville kunne, fordi det fokuserer på, hvad det byggede miljø og de forskellige løsninger skal kunne.

Der er bygherrer, som ikke har formuleret en særlig indsats i forhold til at sikre tilgængeligheden, den skal være i orden som alle andre fagområder

dækket af lovkrav. En sådan tilgang om at opfatte tilgængelighed som noget naturligt i lighed med de øvrige krav i Bygningsreglementet kan måske bidrage til at modvirke en stigmatiserende effekt. Men hvis man ser på det videns- og kompetenceniveau, som undersøgelsen indikerer blandt både bygherrer og rådgivere kan man frygte, at til trods for den gode intention, kan området let ende med at blive overset eller resultere i mindre gode løsninger.

Måske er det vanskeligt for både bygherre og rådgiver at tænke tilgængeligheden ind fra start, for hvis den for dem handler om rampehældninger og dørbredder, er det ikke designspørgsmål, der hører til det niveau, hvor de overordnede beslutninger tages. Det kan måske være svært for branchen at se, hvorledes de skal gribe tilgængeligheden an på et tidligt tidspunkt. En bygherre havde udarbejdet en vejledning, som i sit forord beskriver formål med vejledningen således:

...mål at fremme innovative tilgængeligheds løsninger og påvirke byggebranchen til at indtænke tilgængelighed som en integreret del af byggeriet tidligt i byggeprocessen (programmering og projektering) for at sikre velgennemtænkte løsninger og optimere udgiftsniveauet.

Vejledningen fremstår som et udbygget Bygningsreglement, men formidler ingen redskaber/metoder eller viden, som kan inspirere og hjælpe bygherren i de tidlige faser. Her kunne man forestille sig at universelt design generelt kunne blive en hjælp. Dette begreb eller designteori er dog ukendt for mange og vil kræve en kraftfuld introduktion. Hvem har så ansvaret for en sådan introduktion?

Økonomi, prioritering og lovgivning

Når bygherrerne i tankeeksperimentet ser positivt på et højere tilgængelighedsniveau, følges det af udsagn om, at det er lovgivningen, der skal gå forrest og dermed drive udviklingen – primært af hensyn til økonomien. For hvis der er tale om lovkrav, kan ingen i processen og i særlig grad politikerne se bort fra tilgængeligheden og nedprioritere den, når den økonomiske ramme fastlægges. Der synes således at være en tendens til, at der tilsyneladende godt kan afsættes midler til tilgængelighed, hvis der er tale om lovkrav, mens der ikke kan afsættes midler, hvis bygherreorganisationen selv vælger at gå efter et højere tilgængelighedsniveau. Dette kan virke mærkeligt, men muligvis handler problemstillingen ikke alene om *den økonomiske prioritering* af tilgængelighed. Også andre forklaringer kan her spille ind.

Bygherrerens udsagn behøver således ikke nødvendigvis at være et spørgsmål om at have pengene eller ej, men måske snarere et spørgsmål om, at tilgængelighed generelt står svagt og ikke altid kan formuleres ligeså eksplicit eller med samme tyngde som øvrige hensyn, eksempelvis økonomi, brand, etc. omkring hvilke, der i højere grad eksisterer et set-up, der sikrer kravenes formulering og håndhævelse i praksis. Det kan måske være vanskeligt at argumentere for tilgængeligheden, hvis brugerforståelsen er snæver, eller ingen i bygherreorganisationen har kompetence på feltet og dermed viden om brugerbehov og det byggede miljøes rolle i forhold til inklusion. Der kan derfor være mange andre områder og hensyn, som står stærkere. Såfremt der er tale om et lovkrav – i denne sammenhæng en skærpelse af lovgivningen – skal den følges, og dermed er prioriteringen langt klarere.

En anden årsag kan være, at der mangler erfaringsbaseret viden (evidens) om de faktiske omkostninger (og gevinster) ved tilgængelighed. Når så mange bygherrer peger på økonomi som en barriere for et højere tilgængelighedsniveau, kan det således tolkes som et udtryk for, at der eksisterer en forestilling om, at et højere tilgængelighedsniveau vil betyde et dyrere projekt. Undersøgelsen har vist, at bygherrerne ikke udarbejder analyser af de

økonomiske aspekter af tilgængeligheden, og derfor ikke har tilvejebragt et datagrundlag, der kan underbygge en sådan forestilling. Forestillingen kan være opstået på baggrund af deres erfaringer fra renoveringsprojekter. For her er det åbenlyst, at det koster at indarbejde tilgængelighed i eksisterende bygninger, hvor der ikke tidligere har været fokus på tilgængeligheden.

Udsagnet om lovgivningens rolle som drivkraft peger ind i en principiel diskussion om, hvorvidt det er lovgivningen, der skal gå foran og stille krav om et højere tilgængelighedsniveau, eller om dette højere niveau skal komme nedefra og blive skabt frivilligt, fordi nogen vil noget med deres bygning. Sidstnævnte princip, hvor branchen selv tager opgaven på sig, skaber et højere tilgængelighedsniveauet og dermed løfter feltet, vil kræve en indsats, viden og kompetencer, men det kunne kobles til værdiskabelsen, som næste afsnit handler om.

Værdiskabelse

På baggrund af bygherrerne få udtalelser om deres opfattelse af værdiskabelsen ved tilgængelighed og universelt design taler noget for, at bygherrerne anskuer værdiskabelsen ud fra et teoretisk plan uden måske at have gjort sig overvejelser eller systematisk at have arbejdet med, hvorledes en sådan værdiskabelse finder sted, viser sig, og hvordan den skal håndteres.

I forbindelse med et projekt i regi af Bygherreforeningen om bygherren som forandringsagent for omkring femten år siden, blev det konstateret, at byggeriet på daværende tidspunkt holdt fast i en forældet omkostningstænkning frem for at bevæge sig over i værditænkningen (Bertelsen et al, 2002). Siden har der været fokus på værdiskabelsen i byggeriet eksempelvis med Bygherreforeningens projekt om bygherrens kompetencer (Bygherreforeningen, 2016). Ud fra antagelsen, at det nu er blevet helt naturligt og selvfølgelig at tale om værdiskabelsen inden for byggeriet generelt, kunne man forestille sig, at det på sigt også kan blive selvfølgelig at tale om værdiskabelse grundet tilgængelighed og universelt design. Der ligger derfor et uopdyrket felt og venter på at blive undersøgt og vurderet, samtidig som der måske mangler redskaber, begreber og målemetoder eller en bevidsthed heromkring for at få synliggjort og italesat værdiskabelsen. Med hvad vil det kræve af bygherren?

Bygherreforeningen har peget på, at det er vigtigt, at bygherren forholder sig aktivt til at definere værdiskabelsen i projekterne, eftersom bygherren er den, der sætter projekter i gang og er den primære beslutningstager. Det betyder også, at bygherren har ansvaret og risikoen for projekterne. I de tidlige faser omkring idé og program har bygherren derfor de største påvirkningsmuligheder på projekt og værdiskabelse. I princippet har bygherren derfor unikke muligheder for at påvirke værdiskabelsen. Disse muligheder afhænger dog af relationer til de overordnede beslutningstagere og øvrige samarbejdspartnere samt bygherreorganisationens bemanding og kompetencer (Bygherreforeningen, 2016). Bygherrens egne kompetencer kan blive afgørende for, hvorledes denne værdiskabelse i forhold til tilgængelighed og universelt design gribes an. Der vil være tale om viden og ambitioner, men også det 'mind-set' fagfeltet mødes med. Som det finder sted i dag, lader man feltet blive defineret af Bygningsreglementet tilgængelighedsbestemmelser. Ligeledes som de færreste bygherreorganisationer prioriterer at have medarbejdere med kompetence på feltet. Bygherreforeningen har peget på, at bygherrens kompetencer skal matche udfordringerne, men at bygherrerne ikke altid sætter ind med efteruddannelse i relation til de områder, hvor udfordringerne er diagnosticeret (Bygherreforeningen, 2016). Måske er der tale om samme tendens i forbindelse med tilgængelighed og universelt design.

Viden

Mange af bygherrerne taler om behovet for viden i forhold til at understøtte et højere fremtidigt tilgængelighedsniveau i det byggede miljø. Det er dog et gennemgående træk ved alle involverede bygherreorganisationer, at de ikke selv fokuserer på at etablere et vidensgrundlag for deres egen praksis. Svarene fra informanterne er karakteriseret ved et fravær af fakta. Det gælder efterspørgslen på tilgængelighed, men det gælder også fraværet af økonomiske beregninger og analyser. Alligevel optræder økonomi som en vigtig faktor for tilgængeligheden. Et tredje område, hvor fraværet af fakta ligeledes florerer, er med hensyn til evalueringer, dels af hvorledes bygningerne fungerer, og dels hvorledes bygherrens egen indsats har en effekt. Flere bygherrer peger på, at deres tætte forhold til brugere og drift betyder, at de straks får besked, når noget ikke virker. Men en mere systematisk evaluering i form af POE (Post-Occupancy Evaluation) kunne tilvejebringe langt større mængder viden – også om de forhold, der ikke klages over. Det befinder sig en mængde uafdækket information i de forskellige bygherreorganisationer.

Tydeligvis efterlyser bygherrerne selv viden og kompetencer i branchen. Det gælder både i forhold til rådgiverne, men også omkring feltet i sig selv. Gode eksempler på tilgængelighed bliver efterspurgt af flere bygherrer. I forhold til en videre udvikling, er det frugtbart, at flere bygherrer peger på, at de selv kan blive bedre. Her ligger bestemt et potentiale. Men noget tyder på, at de ikke helt ved, hvor de skal sætte ind, og hvor de skal forbedre sig. Det gør det måske også vanskeligt for nogle af dem at stille krav til rådgiverne om kompetencer og viden, fordi de ikke selv har en eller anden form for overblik.

Måske skyldes deres vægring, at de udelukkende ser tilgængeligheden som et sæt bestemmelser i Bygningsreglement frem for en værdi ved byggeriet, en funktionalitet, en måde at tænke arkitektur på? Det gør sig formodentlig også gældende, når en bygherre ikke mener, at bygherreorganisationen vil kunne gøre tilstrækkelig brug af en kompetence på feltet internt.

Det er signifikant, at de bygherrer, der har været på et prøv-selv-kursus eller været involveret i projektet med et stort fokus på tilgængelighed, er ekstra opmærksomme på tilgængeligheden og forskellige funktionsnedsættelsers karakteristika og behov. Deres 'mindset' er et andet, for kurserne har fungeret som en øjenåbner, som har udvidet bygherrernes perspektiv på tilgængelighed. Med kombinationen af brugen af begrebet ligeværdighed og erfaring fra prøv-selv-kursus opstår en åbenhed og en interesse for både at arbejde med og udvikle dette felt.

Bygherrens egen rolle i en udvikling

Til trods for en udvikling kan der stadig konstateres et fravær af ambitioner og viden, samtidig som bygherrerne i de fleste tilfælde opererer med en økonomi, der er lagt an på et minimumsniveau. Derfor kunne spørgsmålet stilles, om det faktisk er bygherren selv, der er en barriere for udviklingen af tilgængelighed og universelt design?

Antageligvis kan de færreste bygherrer investere uanede mængder af økonomiske midler i deres projekter, så enkel er situationen naturligvis ikke. Der er endvidere forhold, som bygherrerne ikke selv har indflydelse på, eksempelvis prisen på byggegrunde. Derimod er der forhold, som bygherrerne selv kan gøre noget ved.

Overordnet er det bygherrens opgave i rollen som "køber" at organisere, tilrettelægge og styre. I en byggesag betyder det, at bygherren skal sikre krav, kontakt, kontrakt og kontrol (Bertelsen et al, 2002). Bygherren har derfor indflydelse på, hvorledes disse fire temaer gribes an.

I gennemgangen af bygherrernes indsats for at sikre tilgængelighed i de endelige projekter, varierede det dog, hvor stort et fokus bygherrerne havde på aktiviteter, der netop relaterer sig til krav, kontakt, kontrakt og kontrol, når det gjaldt tilgængelighed og universelt design. Et forhold handler om at være skarp i sine udfaldskrav. Det er karakteristisk for de fleste af de adspurgte bygherrer, at de skal forholde sig til en bestillerenhed, som formulerer kravspecifikationen. Kunne man forestille sig, at pågældende opsplitning af bygherrerollen resulterer i, at bygherren distancerer sig selv fra det faglige indhold i projekterne og dermed optræder mere og mere som administratorer af projekternes tidsplaner og økonomi? Organisering af behovsafdækning og programmering er et forhold, som bygherrer og moderorganisationen har mulighed for at justere og forandre på. Det er ikke afhængig af lovgivning eller andre ydre forhold, men det kræver viden og kompetence i bygherreorganisationen om tilgængelighed og universelt design. Det vides ikke, om dette forhold omkring bestillerenheden er et problem i forhold til andre fagfelter, eller om det skyldes fagfeltets status. Et fokus på værdiskabelse kan antagelig være en vej frem til at højne fagfeltets status. Her har bygherrerne i allerhøjeste grad mulighed for at påvirke og dermed tage føringen i forhold til en udvikling af tilgængelighed og universelt design.

Sammenlignes den af Bygherreforeningens præsenterede bygherrerolle (i afsnittet *Værdiskabelse*) med den rolle, der til dels tegner sig i nærværende undersøgelse, er der forskelle. For hvor den første bygherrerolle optræder som en form for samlet hovedrolle, der tager sig af krav, kontakt, kontrakt og kontrol - måske på et teoretisk plan, antyder undersøgelsen en opsplittet bygherrerolle i praksis. Her anes en opsplitning, som opstår, når krav og kontakt adskilles fra kontrakt og kontrol. Det ser man, når bestillerenheden håndterer behovsafdækning og kravspecifikation, opgaver som bygherren traditionelt har haft ansvaret for. Dermed bliver det bygherreorganisationens opgave udelukkende at sikre overholdelse af den økonomisk ramme og tidsplan frem for indholdet. Et resultat af analysen viser en problematik omkring grænseflader. Den leder til spørgsmål om, hvem der bestemmer, og hvem der har det egentlige ansvar. En opfølgning vil ligge udover nærværende projekt. Her ville det være relevant at undersøge organiseringen af bygherrens indkøb af tilgængelighed og universelt design.

Det skal tilføjes, at der er organisatoriske forskelle på de forskellige bestillerenheder, som undersøgelsens informanter har fortalt om. Dog tyder det på, at bestillerenhederne har stor indflydelse og til trods for en relation til brugerne ikke altid evner at tænke stort, når det kommer til tilgængelighed og universelt design. Det kan skyldes manglende viden og kompetence på feltet.

Videre forskning og vidensformidling

Denne undersøgelse er blevet en afdækning af et overordnet niveau af bygherrernes praksis omkring tilgængelighed og universelt design. Det er i den forbindelse tydeligt, at mange forhold omkring tilgængelighed og universelt design afklares i de enkelte projekter i relation til bestillerenhed og lovgivning. Et studie af dette 'projekt-lag' vil formodentlig kunne give en større indsigt i, hvorledes man taler om tilgængelighed, hvordan løsninger udvikles, og hvordan brugernes behov håndteres. Dermed ville det være muligt at vurdere, hvor der skal sættes ind, hvis en udvikling af tilgængelighed og universelt design er målet. Hvis man i tillæg udførte parallelle kortlægninger af aktiviteter og processer i de enkelte projekter samt tilgængeligheden i de endelige opførte eller ombyggede projekter, ville det være muligt at vurdere, hvilke indsatser der faktisk har en effekt. I den forbindelse kunne det tillige

være relevant at gå i dialog med en række bygherrer om at udvikle og afprøve forskellige typer af indsatser på tværs af branchen. Disse eksperimenter skulle supporteres og evalueres af et forskerteam.

Den økonomiske side af tilgængelighed og universelt design samt værdiskabelse er underbelyste temaer, det er oplagt at få undersøgt og skabt et empirisk materiale om. Danske Arkitektvirksomheder har under overskriften 'Arkitektur med merværdi'⁸ lanceret en række eksempler på arkitektur fra hele Danmark. Udover at det er muligt at søge efter eksempler i de forskellige regioner, kan man også søge ud fra følgende temaer:

- Sammenhængskraft
- Produktivitet & Læring
- Sundhed
- Byliv
- Klima
- Bygbarhed
- Ressourcer
- Økonomi

Bortset fra få eksempler optræder tilgængelighed i eksemplerne i betydningen af, at et fysisk sted er offentlig tilgængelig, eksempelvis døgnet rundt. Også her er det sparsomt med information omkring værdi i relation til tilgængelighed og universelt design.

Som i andre undersøgelser fra SBI efterspørges gode eksempler på design af tilgængelighed og universelt design også i nærværende undersøgelse. Det gælder eksempler på både nybyggeri og eksisterende bygninger. Eftersom bygherrerne finder, at det er en udfordring at skabe tilgængelighed i forbindelse med ombygning og renovering, ville det være yderst relevant at dykke ned i dette tema og fremdrage gode eksempler.

Hvordan defineres et godt eksempel, og hvilke parametre skal der bygges på i forhold til forskellige brugerbehov, eller hvordan skal forskellige brugerbehov tackles? Det ville være værd at undersøge for at få skabt en platform for formidlingen af de gode eksempler og derigennem inspirere og skabe læring. De gode eksempler kunne også bestå af gode eksempler på indsatser og processer i en form af portrætter af forskellige bygherres tilgang og deres projekter. Denne type af tiltag kan inspirere både bygherre og bygherre-rådgivere.

Funktionsbaserede tilgængelighedskrav

Bevægelsen fra præskriptive krav mod funktionsbaserede krav, er en tendens, man ser i lande over hele verden, selvom incitamentet varierer fra land til land (Meacham et al, 2005). De præskriptive krav i Bygningsreglementet bliver også omtalt som detailkrav eller målkrav, eftersom de foreskriver en løsning med angivelse af detaljer, eksempelvis at en dør skal have en fri passagebredde på 77 cm. Modsat kunne et funktionsbaseret krav være formuleret således: 'alle' eller 'alle bygningens brugere' skal kunne komme ind og ud af døren. Her er fokus på den funktion, der skal foregå og den performance, bygningen skal tilbyde. Derefter bliver det opgaven at bestemme udformningen af døren, så 'alle' eller 'alle bygningens brugere' kan passere.

I en dansk kontekst blev de præskriptive krav i Bygningsreglementet begyndelsen af 1970'erne kritiseret for eksempelvis at være en "udviklingshæmmende opremsning af detailløsninger" (Ingeniørens Ugeblad, nr. 46, 1971 p. 11). En kritik der fik betydning for udformningen af Bygningsreglementet. Eksempelvis på energiområdet medførte energikrisen og kritikken af detailkravene, at krav blev ændret og foreskrivende detaljer blev skrevet ud mellem

⁸ <https://www.danskeark.dk/vocabulary/arkitektur-med-merværdi> lokaliseret d. 28.11.2017

udgaven fra 1972 og udgaven fra 1977 (Frederiksen, 2017). Det danske Bygningsreglement er med tiden blevet mere og mere funktionsbaseret – bortset fra feltet tilgængelighed. Det viser sig eksempelvis med introduktionen af funktionsbaserede brandkrav i 2004. På brandområdet var detailkravene blevet kritiseret for at være utidssvarende, og der blev tillige givet mange dispensationer. Tegnestuerne fandt endvidere, at kravene var begrænsende for udfoldelsen af de arkitektoniske ambitioner. Manglende teoretisk kendskab til og viden om brandforhold var årsagen til, at målkravene blev fastholdt frem til 2004. Det var målet med en funktionsbaseret tilgang at opnå en reguleringsform, der kunne understøtte fleksibilitet og innovation i bygningsdesignet. Med fleksibiliteten fulgte et højere dokumentationsniveau. Gennem både kvalitative og kvantitative analyser af brandforholdene i en bygning, skal det dokumenteres, at alle personer i bygningen kan nå at blive evakueret. Som et resultat af de funktionsbaserede brandkrav, er et nyt fagligt felt opstået i form af 'fire-safety engineering', brandteknisk dimensionering (Schjøtt, 2014).

Tilgængelighedskravene er også blevet kritiseret af rådgivere; arkitekter og tegnestuer. Man finder dem for rigide, urimelige og vanskelige at imødekomme (Frandsen et al, 2012; Grangaard og Ginnerup, 2014; Kirkeby et al, 2014). I 2013 lancerede den danske regering en handicappolitisk handlingsplan, 'Et samfund for alle', som beskriver, at der ligger en udfordring i at få udviklet nye og fremtidssikrede løsninger baseret på et positivt samspil mellem byggelovgivning og de nyeste teknologier (Regeringen, 2013). Med handlingsplanen blev igangsat en undersøgelse af rådgivernes opfattelse af Bygningsreglementets tilgængelighedsbestemmelser samt deres tanker om en fremtidig reguleringsmodel, der kan virke understøttende for gode og innovative løsninger. Som andre rådgivere, oplever også disse involverede rådgivere, at nogle af bygningsreglementets tilgængelighedskrav er urimelige. Baseret på erfaringer fra brandområdet, hvor rådgiverne oplever, at de funktionsbaserede krav har givet dem flere arkitektoniske muligheder, peger de på en funktionsbaseret model med to spor som fremtidig reguleringsmodel, da de forventer, at den vil give dem flere muligheder. Den to-sporede model skal indeholde henholdsvis et spor for ukomplicerede bygninger, der kan trække på eksempelsamling/målkrav og et spor for utraditionelt byggeri med funktionsbaserede krav. I den forbindelse ser rådgiverne for sig, at der arbejdes med en tilgængelighedsstrategi som både dokumentations- og strategiværktøj. Ligeledes er der blandt rådgiverne en stor interesse for differentiering i kraft af anvendelseskategorier tilsvarende brandområdet og/eller en opdeling af en bygning i zoner med varierende tilgængelighedsniveau, og det gælder både eksisterende bygninger og nybyggeri (Grangaard et al, 2016a). Tanken om funktionsbaserede tilgængelighedskrav er ikke blevet mindre relevant efter transport-, bygnings- og boligministerens lancering januar i 2018 af en tilgængelighedspakke, der skal fremme tilgængeligheden til bygninger med offentlig adgang. I den forbindelse skal det undersøges, om funktionsbaserede krav kan erstatte de nuværende målkrav, og hvordan en tilgængelighedsstrategi som arbejdsredskab og dokumentationsform kan sikre, at et byggeri efterlever bygningsreglementets krav⁹.

Hvilken betydning vil funktionsbaserede tilgængelighedskrav få for bygherrens tilgang, og hvad vil det kræve af bygherren? Det vil altid være rådgivernes opgave at udforme bygningsdesignet og dermed også løsningerne, men det er på baggrund af bygherrens rolle, som kravstiller i form af et byggeprogram og en løbende dialog med bygherre. Derfor vil funktionsbaserede til-

⁹ <https://www.trm.dk/da/nyheder/2018/bedre-tilgaengelighed-til-bygninger-med-offentlig-adgang-lokaliseret-23.01.2018>

gængelighedskrav i en eller anden grad påvirke eller kræve noget af bygherrens tilgang, eftersom der kan være forskellige måder at forholde sig til kravene på.

Det er tidligere blevet vurderet, at en overgang til funktionsbaserede krav vil kunne medvirke til at ansvarliggøre branchen i forhold til at skabe og sikre tilgængelighed. For med funktionsbaserede krav vil det ikke på samme måde være muligt at slå op og finde den rette lovlige løsning, men i stedet skal tilgængeligheden tænkes ind, udvikles og formgives efter den pågældende kontekst, og dermed øges muligheden for, at tilgængeligheden optræder som en del af designet fra start. Den bliver noget, der skal tages stilling til på ny hver gang (Grangaard et al, 2016a).

Et andet aspekt af rådgivernes arbejde med designet og projekteringen er dokumentationen af tilgængeligheden i form af en strategi eller et notat. Den betragtes af nogle rådgivere som en administrativ opgave, der ville tage tid fra selve designarbejdet, fordi det ville være vanskeligt, at få bygherren til at betale for arbejdet. Andre ser det som en selvstændig ydelse (ibid.). Der ligger et potentiale i at lade dokumentationen blive en aktiv del af designarbejdet frem for at se det som en administrativ byrde, der fikses ved at genbruge dokumentation fra tidligere projekter¹⁰ (Grangaard og Ginnerup, 2013). Gennem at betone det strategiske element vil tilgængelighedsstrategien kunne bidrage til en hel anden type proces, end man kender i dag, fordi tilgængelighed og universelt design tænkes ind fra start som en del af det overordnede koncept for bygningen tilsvarende brandforhold. Kunne man forestille sig at bygherren deltog aktivt i arbejdet med dokumentationen?

Bygherrens økonomi hæmmer kvaliteten og tilgængelighedsniveauet?

Indeværende undersøgelse peger på, at lovgivningen spiller en stor rolle, for de fleste bygherrer lader Bygningsreglementet bestemme tilgængelighedsniveauet i deres bygninger. På den måde sikres det, at bygningen efterlever lovgivningen, og de behøver i realiteten ikke at gøre mere ud af dette tema.

Med funktionsbaserede krav vil bygherren som kravstiller skulle forholde sig til tilgængeligheden på en ny måde. Når et bygningsreglementskrav ikke længere foreskriver en minimumsløsning, skal bygherren i princippet selv tage stilling til, hvad en god løsning er, hvad enten man ser det som en minimumsløsning eller en løsning, der bidrager til et højt tilgængelighedsniveau. Et tidligere studie (Grangaard et al, 2016a) viser, at blandt rådgiverne afføder en funktionsbaseret model bekymring omkring kvaliteten af løsningerne, som man ser imødekommet med en minimumsniveau. Rådgiverne forestiller sig, at et minimumsniveau kan hjælpe dem i dialogen med bygherre med henblik på at sikre og opretholde et vist tilgængelighedsniveau. Flere rådgivere har brug for at kunne henvise til lovgivningen for at få krav igennem og dermed dokumentere, at det ikke er noget, de selv har fundet på. Skeptikerne til en funktionsbaseret model finder tillige, at et minimumsniveau vil sikre et vist kvalitetsniveau, eftersom man frygter en forringelse af kvaliteten grundet fortolkningerne af de funktionsbaserede krav. Oplevelsen af et lavt vidensniveau på bygherresiden kombineret med bygherrens store fokus på økonomi skaber en bekymring hos rådgiverne for, hvorvidt bygherren vil tage ansvar (ibid.). Indeværende undersøgelse har givet et indblik i, at øko-

¹⁰ I Storbritannien opereres med Access Strategy, tidligere Access Statement, et redskab og et dokument til at beskrive filosofien bag tilgængeligheds løsninger samt løsninger, som adskiller sig fra de løsninger, der er angivet i bygningsreglementet. Marcus Ormerud, chef på SURFACE Inclusive Design Research Centre, Salford University udtalte i forbindelse med sit oplæg sin keynote speaker ved netværksmøde 2011 for det nordiske netværk for arkitekturforskere i Universal Design, at der i Storbritannien desværre var en tendens til 'copy-paste' i forhold til anvendelsen og aflevering af access statement i forbindelse med myndighedsbehandlingen (Grangaard og Ginnerup, 2013).

nomi spillede en stor rolle, men opfattes forskelligt blandt de adspurgte bygherre. Dog var økonomi den største barriere for et højere tilgængelighedsniveau. Derfor kunne man forestille sig, at når det kommer til diskussion af mulige løsninger, vil økonomi spille en stor rolle og måske virke hæmmende for udviklingen af de løsninger, som funktionsbaserede krav muliggør. Der kan man sandsynligvis forvente en konflikt mellem økonomi og ønsket om innovative løsninger.

Et stort nok kendskab til potentielle brugere?

Hos rådgiverne er billedet af brugerne generelt klientorienteret frem for medborgerorienteret (Grangaard et al. 2016a). Når det gælder brugerforståelsen har indeværende undersøgelse tilvejebragt et billede af en langt mere mangfoldig brugerforståelse hos de fleste bygherrer. Dog var det ikke altid, at bestillerenhedens brugerforståelse besad samme grad af mangfoldighed.

Nogle bygherrer forklarede, at der var bestillerenheder, som ikke var opmærksomme på, at tilgængelighedstiltag og universelt design var til glæde og gavn for langt flere end en specifik gruppe af mennesker med funktionsnedsættelse.

Brugerforståelsen hænger sammen med, hvorvidt bygherrerne kan se meningen med at sikre tilgængelighed. Derfor vil bygherrens brugerforståelse få betydning for, hvorledes de funktionsbaserede krav fortolkes. Eksempelvis hvis betegnelsen 'alle' benyttes i bygningsreglementet, hvem er 'alle' i dag og i fremtiden? I hvert enkelt projekt kan man forestille sig, at det skal diskuteres, hvordan man forstår alle. Her kommer bygherren til at spille en afgørende rolle for at definere et ambitionsniveau, der sigtes mod i udarbejdelsen af byggeprogrammet og den efterfølgende dialog med de øvrige parter. Bortset fra Københavns Lufthavn var der få eksempler fra bygherreorganisationerne angående hvem, deres brugere af tilgængelighed var.

De få eksempler kan tolkes som, at bygherrerne måske ikke har et særlig stort kendskab til brugerne eller mulighed for at tænke brugerne ind grundet formelle procedurer eller et administrativt set-up eksempelvis i form af bestillerenhederne, der optræder som et ekstra led. Endvidere var brugerforståelsen hos nogle bestillerenheder smal.

Hvis nutiden anvendes som målestok, kan det være vanskeligt at forestille sig en anden brugerskare, end den man allerede kender til. Den amerikanske arkitekt bag Universal Design, Ron Mace, har peget på, at der kan opstå en form for "ond cirkel", som medvirker til en fastholdelse af en forestilling om, hvad personer med et handicap faktisk kan eller skal have mulighed for (Mace, 1985). Man kender måske ikke til gode eksempler på mennesker med et handicap, som bliver inkluderet. Eller det kan være et tegn på, at det står mindre godt til med inklusionen i det danske samfund. Et eksempel er arbejdsmarkedet.

Andelen af beskæftigede personer med et handicap er lavere end blandt den øvrige befolkning (Larsen and Larsen 2017; Larsen and Høglund 2015; Larsen and Høgelund 2009), så noget kunne tyde på, at det er de færreste arbejdspladser, som har medarbejdere ansat, der har brug for, at det fysiske miljø er tilgængeligt. I en nylig afsluttet undersøgelse af barrierer for inklusion af mennesker med bevægelseshandicap på arbejdsmarkedet, deltog 408 virksomheder. 48 % af de offentlige virksomheder og 65 % af de private virksomheder vurderer selv, at deres fysiske rammer ikke er tilgængelige for mennesker med bevægelseshandicap. Det er tydeligt, at virksomhederne først er villige til at lave tilpasninger i det fysiske miljø, når behovet opstår i forbindelse med ansættelse af den rette kandidat eller fastholdelse af en medarbejder, som har fået et bevægelseshandicap. Der er derfor ikke fokus på forebyggende indsatser (Dansk Handicapforbund, 2018). Dette billede

harmonerer med bygherrernes fokus i indeværende undersøgelse, hvor der foretages tilpasninger og etableres tilgængelighedstiltag i de eksisterende bygninger, når behovet opstår og i forbindelse med ombygninger. Men selv der støder tilgængeligheden på barrierer omkring bl.a. økonomi. Med funktionsbaserede krav i forbindelse med ombygninger og renoveringer kunne man forestille sig, at nogle bygherrer af hensyn til økonomien ikke vil prioritere tilgængelighed og universelt design så højt, eftersom de på daværende tidspunkt ikke kender til aktuelle brugere med et behov.

Behov for et videns løft

Uanset om en funktionsbaseret model giver mulighed for differentiering eller ej i form af anvendelseskategorier eller zoner, vil bygherrens brugerforståelse få betydning for, hvorledes de funktionsbaserede krav fortolkes samt måden bygningens funktion og liv anskues på. Her vil bygherren få afgørende indflydelse på projekterne, men det kræver viden.

Indeværende rapport peger på, at bygherrerne ikke prioriterer at have medarbejdere ansat i bygherreorganisationen, som er specialiseret inden for feltet tilgængelighed og universelt design. Funktionsbaserede krav vil kræve et højere vidensniveau alle parter i byggeriet. Viden om brugere, løsninger, kvalitet og måden at dokumentere på.

Havde andre informanter tegnet et andet billede?

Begrebet førstegenerations eksempel på universelt design foreslås til at karakterisere en generation af pionerer inden for universelt design (Grangaard og Ryhl, 2016b). Siden 1977, hvor de første krav til tilgængelighed blev indarbejdet i Bygningsreglementet, er kravene løbende blevet udbygget og justeret. Det er måske ude af proportioner at tale om generationer inden for tilgængelighed. I hvert fald har tilgængelighed de sidste 30 år været en del af Bygningsreglementet og de krav, som bygherre, rådgiver og den øvrige byggebranche må forholde sig til. Det har i indeværende undersøgelse været meningen at få forskellige typer af bygherrer repræsenteret både med hensyn til portefølje/bygningstyper, størrelse, erfaring og geografisk placering.

Hvis man forestillede sig, at det billede af bygherrens tilgang, som indeværende undersøgelse afdækker, skulle placeres på en skala fra 1 til 5, ville der være tale om en placering på midten omkring 2,5. Denne placering skyldes blandt andet et sparsomt kendskab til universelt design, varierende opmærksomhed, fravær af procedurer til at sikre tilgængeligheden, men en begyndende interesse og opmærksomhed på de ikke-fysiske handicaps og på universelt design. Spørgsmålet er da om dette billede af bygherrens tilgang er repræsentativt og om en anden udvælgelse af informanter ville have afdækket udsagn, som modsiger det billede, som indeværende undersøgelse har afdækket.

Der kunne have været flere private bygherrer med i undersøgelsen, men ifølge rådgiverne går de ikke forrest, når det gælder tilgængelighed. Det gør derimod de offentlige bygherrer, da de har et særligt ansvar, fordi deres bygninger skal være offentlige tilgængelige og henvende sig alle borgere i en kommune (Grangaard et al, 2016a). Et studie af ejerforholdet peger dog på, at det er bygningstypen i form af funktionen, der har betydning for tilgængelighedsniveauet, snarere end ejerforholdet (Frandsen og Pedersen, ikke publiceret). Dermed ville inddragelsen af flere private bygherrer formodentlig ikke have bidraget til at tegne et andet, hverken lavere eller højere, billede på skalaen over status for bygherrens tilgang til universelt design og tilgængelighed, end indeværende undersøgelse peger på.

Den del af billedet, som omhandler boligorganisationerne er ganske samstemmende: der er ikke de store udsving. Tilsvarende er også gældende

med den del af billedet, som omhandler de kommunale bygherrer. Men resultatet havde måske været et andet, hvis alle informanter og ikke bare én havde været fra nogle af de få kommuner, som har en arkitekturpolitik, der omhandler tilgængelighed eller fra de meget få kommuner, som har en tilgængelighedspolitik eller tilgængelighedsstrategi¹¹.

Det har været tydeligt, at de bygherrer i undersøgelsen, som faktisk havde erfaring fra prøv-selv-kurser og fra projekter, hvor der er blevet arbejdet med tilgængelighed og universelt design havde en anden vinkel på tilgængelighed end de øvrige. Hvis der havde været flere informanter med denne profil¹², kunne de have bidraget med nye vinkler, men der skulle alligevel noget til at rykke det samlede billede. Tilsvarende tematik gør sig gældende i forhold til at rekruttere bygherrer, som kendes fra projekter, hvor der har været en stor opmærksomhed på universelt design og tilgængelighed. Det kunne være bygherren bag Musholm, Vandhalla eller Handicaporganisationernes Hus. De er dog karakteriseret ved at være engangsbygherrer, som enten selv er en handicaporganisation eller har en stærk relation til en handicaporganisation. Disse bygherrer ville ikke kunne bidrage til et billede af den *generelle* tilgang hos de professionelle bygherreorganisationer i Danmark.

Refleksionen over metoden viser, at indeværende undersøgelse sammenfattende har fået skabt en generelt billede af situationen i de professionelle bygherreorganisationer ved at fokusere på det store segment af bygherrer, der hverken udgør de få eksempler på meget fodslæbende bygherrer eller engangsbygherrer fra projekter med stor opmærksomhed, der er behandlet selvstændigt i andre undersøgelser (Vandhalla m.m.). Undersøgelsen vurderes derfor at give et repræsentativt billede af den nuværende status for bygherrers tilgang til tilgængelighed og universelt design, som det tegner sig i branchen generelt.

Det samlede billede

Med nærværende undersøgelse af bygherrers tilgang og de tidligere undersøgelser udarbejdet af SBI, etableres nu et samlet billede af byggekædens forhold til tilgængelighed og universelt design. Der kan konstateres samme tendens i alle led. En fælles ansvarsfraskrivelse. Alle siger det rigtige, men ingen rykker og tager feltet så alvorligt, at det virkelig prioriteres. Ej heller er der en selvkritik eller større refleksion til stede omkring indsatsen. Endvidere peger man på hinanden og skyder bolden over til modparten. Lidt karikeret kan man sige, at bygherrerne efterlyser kompetence hos rådgiverne, mens rådgiverne mener, at de har kompetencen, men ikke får lov til at bruge den grundet manglende ambitioner og kompetence hos bygherren.

Forståelsen af funktionsnedsættelse har på verdensplan bevæget sig fra en medicinsk model til en social og videre til en relationel model. Denne model er forankret i en deltagelseskontekst og dermed ikke afhængig af en medicinsk diagnose og fokuserer på, at oplevelsen af funktionsnedsættelsen opstår i samspillet mellem mennesker og omgivelserne (Lid, 2013). Det paradigmeskifte, der har fundet sted internationalt i kraft af bevægelsen frem mod en relationel model, har antageligvis ikke vundet indpas i en dansk kontekst. I hvert fald italesættes dette forhold omkring de fysiske rammers rolle

¹¹ En kortlægning af kommunernes arkitekturpolitik og tilgængelighedspolitik præsenteres i Grangaard, 2018.

¹² Det kunne man have opnået ved at rekruttere blandt de kandidater, der har taget efteruddannelse som master i universelt design og tilgængelighed eller de auditorer, som har taget efteruddannelse som auditor i for tilgængelighed i bygninger og udearealer på SBI, Aalborg Universitet – vel og mærke, hvis de arbejder i en bygherreorganisation.

ikke rigtigt af bygherrerne og ej heller af rådgivere i de tidligere undersøgelser bortset fra de to evalueringer af Vandhalla (Grangaard og Ryhl, 2016) og Danske Handicaporganisationers Hus (Ryhl og Frandsen, 2016), hvor rådgiverne får anledning til at forstå brugerne fra en ny vinkel. Til trods for at der opereres med begrebet 'alle', tyder det alligevel på, at alle-begrebet ikke er blevet alment accepteret i organisationerne, hos bestillerenhederne og hos rådgiverne. Det er stadig brugerne primært i form af gæster eller patienter, der tænkes på – og brugerforståelsen er sjældent særlig mangfoldig. Betydningen af de fysiske rammer for en mangfoldig brugergruppe bringes ikke for alvor i spil. Det ville være et oplagt sted at begynde – for både bygherrer og rådgivere.

Litteraturliste

Bertelsen, S., Davidsen, H., & Pedersen, K.F. (2002). *Bygherren som forandringsagent – på vej mod en ny byggekultur*. Ballerup: Byggecentrum.

Bygherreforeningen (2016). *Professionelle bygherrers kompetenceudvikling. Strategier for øget værdiskabelse*. København: Bygherreforeningen og Real-dania.

Cuff, D. (1991). *Architecture: the story of practice*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Dansk Handicap Forbund (2018) *Fjern barriererne – En undersøgelse af barrierer for inklusion af mennesker med bevægelseshandicap på arbejds-markedet*. Dansk Handicap Forbund, Tåstrup.

Frandsen A.K., Kirkeby, I.M., Pedersen, L.S., & Ryhl, C. (2012). *Bygnings-reglementets tilgængelighedsbestemmelser set i forhold til byggeprocessen*. SBI 2012:16 Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet.

Frandsen, A.K., & Pedersen, L.S. (ikke publiceret). *Tilgængelighed i nybyg-geri*.

Frederiksen, N. (2017). *Med frihed følger ansvar. En praksisregime-analyse af entreprenørens handlemuligheder i en bygge-og anlægsbranche i kon-stant udvikling*. Kandidatspeciale på Ledelse og informatik i byggeriet, Aal-borg universitet.

Grangaard, S. (2018) *A status of Universal Design in Danish Architectural Policies*. Conferencepaper afleveret til konferencen UDheit 2018.

Grangaard, S. (2016). Øjenåbnere og erfaring i universelt design. *Nordic Journal of Architectural Research*, Vol 28, No. 2, 59-82.

Grangaard, S., Frandsen A.K., & Ryhl, C. (2016a). Analyse af de gældende regler om tilgængelighed i Bygningsreglementet. SBI 2016:31. Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet.

Grangaard, S., Mathiasen, N., & Sørensen, L.S. (2016b). Tilgængelige hotel-værelser. SBI 2016:25. Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet.

Grangaard, S. & Ryhl, C. (2016a) *VANDHALLA Evaluering af tilgængelighe-den i Egmont Højskolens Vandhalla*. SBI 2016:30. Statens Byggeforsknings-institut, Aalborg Universitet.

Grangaard, S., & Ryhl, C. (2016b) *Vandhalla – A Sport Centre and a Suc-cessful Example of First-Generation Universal Design*. Universal Design 2016: Learning from the Past, Designing for the Future: Proceedings of the 3rd International Conference on Universal Design (UD 2016), York, United Kingdom, August 21-24, 2016

Grangaard, S., & Pedersen, L.S. (2014) *Tilgængelighed i forbindelse med ombygning – et casestudie af Nordkraft*. SBI 2014:16. Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet.

Grangaard, S., & Ginnerup, S. (2014). *Modeller for dokumentation og kontrol af tilgængelighed*. SBI 2014:21. Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet.

Hultberg, E., & Mowé, O. (1983) *Fra fleksible til generelle boliger*. Byggekunst. 2, 74-77.

Kirkeby, I.M. (2015). *Tilgængelig viden – viden om tilgængelighed*. SBI 2015:24. København: Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet.

Kirkeby, I.M., Ryhl, C., & Frandsen, A.K. (2014) *Funktionsbaserede tilgængelighedskrav?: Analyse af udfordringer og barrierer for en eventuel ændring af bygningsreglementets detaljerede tilgængelighedskrav til funktionsbaserede krav*. SBI 2014:09. København, Statens Byggeforskningsinstitut.

Kvale, S., & Brinkmann, S. (2015). *Interview. Det kvalitative forskningsinterview som håndværk*. 3. udg. København. Hans Reitzels Forlag.

Larsen, M.R., & Larsen, M. (2017) *Handicap, beskæftigelse og uddannelse i 2016*. SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd. 2017:15.

Larsen, M.R., & Høgelund, J. (2015) *Handicap og beskæftigelse. Udviklingen mellem 2002-2014*. SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd. 2015:06.

Larsen, B., & Høgelund, J. (2009) *Handicap og beskæftigelse. Udviklingen mellem 2002 og 2008*. SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd. 2009:05

Lid, I.M. (2013). *UNIVERSEL UTFORMING, Verdigrunnlag, kunnskap og praksis*. Cappelen Damm Akademisk.

Mace, R. (1985). Universal design, barrier-free environments for everyone. Los Angeles, CA: *Designers West*, 33(1), 147-152.

Meacham, B., Bowen, R., Traw, J., & Moore, A. (2005) Performance-based building regulation: current situation and future needs. *Building Research & Information*, 33:2, 91-106.

Nørve, S., Denizou, K., & Knudsen, W. (2006). *På veg mot universell utformede boliger? Utviklingen belyst fra tilbudssiden i boligmarkedet*. Prosjektrapport 408 Norges Byggeforskningsinstitutt og Norsk institutt for by- og regionsforskning

Regeringen (2013). *Et samfund for alle*. Social-, Børne- og Integrationsministeriet

Ryhl, C., & Frandsen, A.K. (2016). *Handicaporganisationernes Hus - Evaluering af proces og værk*. København: Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet.

Schiøtt Sørensen, L. (2014). *Fire-safety engineering and performance-based codes*. Lyngby: Polyteknisk Forlag.

Spradley, J.P. (1979). *The Ethnographic Interview*. Belmont CA. USA. Wadsworthgroup.

Bilag 1

Spørgeguide, bygherre-interview

Denne undersøgelse handler om, hvordan bygherrer praktiserer tilgængelighed og universelt design. I den forbindelse er jeg interesseret i at høre om, hvordan I forstår og arbejder med tilgængelighed/universelt design ift. marked, brugerbehov, arkitektkonkurrencer, udbudsformer, lovgivning og økonomi.

Kan du fortælle lidt om din organisation?

- Portefølje;
 - o Hvilke bygningskategorier, er der tale om?
 - o Omfang
 - o Nybyggeri?
- Hvem er jeres brugere af bygningerne?
- Jeres grundlæggende holdning til (fagfeltet) tilgængelighed og universelt design (forkortet TG/UD)?

1 ARBEJDET MED TILGÆNGELIGHED/FORSTÅElsen AF TG

Hvorledes vurderer I,

- det ønskede tilgængelighedsniveau ift. projekterne/ bygningskategorier?
- brugerne og deres behov?
- potentielle brugere?
- hvad de forskellige designløsninger skal kunne?

Hvad gør I for at sikre TG/UD i den endelige løsning?

- ift. de forskellige faser (er det eks. med i konkurrenceprogrammet?)
- ift. rådgivere (er de klædt godt nok på?)
- ift. entrepriseform
- efter ibrugtagning

Hvad er jeres holdning til lovgivningens krav om TG samt ansvar ift. efterlevelse?

2 MARKED

Kan du fortælle om det marked, din organisation agerer i? (Hvad efterspørges for øjeblikket?) - Hvorledes oplever du udbuddet og efterspørgslen på TG/UD?

Kilden til din/jeres oplevelse?

Hvad vil I med jeres bygninger? – eller hvilket ansvar oplever du, at I har som organisation ift. TG/UD? (ansvar ift. at overholde krav, samfundsansvar; bygninger der understøtter inklusion, ligestilling.....)

Giver det i din organisation mening at se TG/UD som en værdi – noget der er værdiskabende?

Hvordan fremtidssikrer I jeres bygninger?

Økonomi (her eller ifm. med barrierer):

- Hvordan vurderer og evaluerer I på de økonomiske aspekter ved et projekt?

- Beregninger/kalkuler ift. økonomien på TG?
- Er det samme pris, hvis TG tænkes ind fra start?
- I nogle tidligere interviews er økonomi blevet nævnt som en barriere ift. at skabe TG ud over BR-niveau. Hvordan ser du på det?

3 ØGE GRADEN AF TG/UD

Skal vi øge graden af tilgængelighed i byggeriet?

I så fald, hvilke elementer kunne bidrage til at øge graden af TG/UD i dag?

- Certificeringsordning? DGNB?
- Rådgiverne?
- Bygherren?

Barrierer – noget som begrænser jeres mulighed for at øge graden af TG/UD?

Hvis alt var muligt, hvordan ville det så se ud (drømmescenarie/den ideelle situation)?

Noget vi har ikke har fået talt om?

Bilag 2

Bygningskategori, funktion	Generelt	Programmering	Projektering	Driftsfasen
Kultur	Fokus på rigtigt tidspunkt, altid opmærksomme på tilgængelighed; derfor ingen hovsaløsninger.	Tilgængelighed ind i program.	Kræver redegørelse i dispositionsforslag + projektforslag. Opfølgning. Dialog + kvalitetssikring.	Opfølgning
Undervisning/institution	Forventning til rådgivere.	Tydeliggøre og præcisere krav.	Opmærksomhed på op- rindelige intentioner.	Forventning til ibrugtagningstilladelse.
Erhverv/service	Særligt forløb hvis særlig opgave. Kan bede bygherrerådgiver om at indkøbe tilgængeligheds-kompetence.	Adressere fokus i udbudsmateriale (ikke hver gang).	Forventning til byggesagsbehandlingen. Opfølgning på bemærkninger i byggetilladelse.	
Undervisning/institution	Egen tilgængelighedsekspert. Stiller krav til rådgiverne om, at de kan arbejde med tilgængelighed.	Styrelse skriver tilgængelighed ind i program.	Granskning af dispositionsforslag, projektforslag og udbudsmateriale.	Kørestolsbruger afprøver. Ibrugtagnings-APV ¹³ . Hver dag er en test.
Sundhed				Opfølgning, hver dag er en test.
Sundhed (interview af brudt, derfor ikke noget svar ift. faserne)	Skabe ejerskab i brugerprocesser. Gå foran. Kontinuitet; følger til dørs.			
Undervisning/institution, erhverv/service og kultur	Ekstern tilgængelighedskonsulent	Behovsanalyse	Det lokale handicapråd (ekstern tilgængelighedsrevisor) indover tegningsmateriale.	Opfølgning; fokus på at få det, man har betalt for.
Undervisning/institution, erhverv/service og kultur			Forventning til byggesagsbehandlingen.	Opfølgning. Dialog med lokalt handicapråd (Driftsafdelingen)
Undervisning/institution, erhverv/service og kultur	Dialog	Stiller krav, er tydelig.	Opmærksomhed og dialog. Følger til dørs.	Følger til dørs. Hver dag er en test.
Undervisning/institution, erhverv/service og kultur		Tilgængelighed kan være skrevet ind i program.	Forventning til byggesagsbehandlingen.	

¹³ APV: arbejdspladsvurdering.

By/udearealer		Tilgængelighed i program.	Ekstern tilgængelighedsrevision, trafiksik-kerhedsrevision ifm. myndighedsgodken-delse. Opmærksomhed og dialog.	Opfølgning
Bolig			Deltager i alle projekte-ringsmøder. Stikprøve-kontrol.	Opfølgning
Bolig	Tilgængelig-hedsspecialist ansat i egen landskabsafde-ling.	Ind i program. Plan for måden tilgængelighe-den gribes an på.	Laver selv kvalitetssik-ring på landskabsdel.	Hver dag er en test. Sætter generelle mål i ethvert projekt, som evalueres til sidst.
Bolig, erhverv/service			Ekstern granskning af hovedprojekt (DGNB-certificering)	Opfølgning (DGNB-certificering)

Denne rapport undersøger femten bygherrers tilgang til tilgængelighed og universelt design. Undersøgelsen peger – i lighed med lignende undersøgelser blandt rådgivere – på, at det er lovgivningen, der er bestemmende for niveauet af tilgængelighed og universelt design. Selvom der blandt bygherrerne i undersøgelsen er en forståelse for kvaliteten af et mere ligeværdigt og tilgængeligt byggeri, er det tendensen, at de fleste bygherrer ikke selv prioriterer at højne tilgængelighedsniveauet ud over Bygningsreglementets krav. Nogle bygherrer vurderer selv, at hvis niveauet skal øges, skal lovgivningen gå forrest. Rapportens refleksion peger på, at funktionsbaserede tilgængelighedskrav kan være med til at løfte niveauet af tilgængelighed og universelt design. Det vil dog kræve et øget kendskab til universelt design og en mere mangfoldig brugerforståelse blandt bygherrer og deres rådgivere.

1. udgave, 2018

ISBN 978-87-93585-09-6